

**MOLAO OA TSAMAIISO OA MOKHATLO OA MACHABA OA
BOSEBETSI (ILO) HOLIM'A HIV LE AIDS MOSEBETSING**

MASERU, LESOTHO

Ketella-Pele

Seoa sa HIV le AIDS ke koluoa e aparetseng lefatse ka bophara, 'me li baka qholotso e kholo malebana le ntlafatso le nts'etso-pele ea sechaba. Linaheng tse anngoeng ke seoa sena ka ho fetisisa, moruo oa tsona oa ntlafatso o ripitlehile, moruo o holofetse 'me le ts'ireletso le botsitso ba lichaba li mathateng a maholo.

Ka thoko ho masisa-pelo a bakoang ke seoa sena, ho batho ka bo-mong le ba malapa a bona, se amme le ho sisinya habohloko boleng ba moruo le lichaba. HIV le AIDS li baka ts'oso e kholo mosebetsing le bosebeletsing: li ama karolo e kholo ea batho ba hlahisang 'me seo se etsa hore litsiane li theohe. Ho fetisa mona, likhoebo tse kholo li lahlehela ke tlhahiso, le lits'enyehelo tse eketsoang ke tahlehelo ea batho ba nang le tsebo le boiphihlelo.

Kaholimo ho tsena tsohle, HIV le AIDS li boetse li ama litokelo tsa mantlha tsa mosebetsing, haholo malebana le lintlha tsa khethollo le sekhobo se lebisang ho basebetsi le batho ba phelang le HIV le AIDS kapa ba anngoeng ke tsona (HIV le AIDS). Seoa sena se otlala habohloko-hloko lihlopha tsa batho ba tsietsing, ba se nang matla a ho its'ireletsa, e leng basali le bana: 'me hona ke taba e eketsang bosieo ba teka-tekano ea banna le basali le ho nonts'a bothata bo tsoaloang ke khiro ea bana.

Ke ka hona ho latela tsena tse seng li boletsoe kaholimo, ILO e itlammeng le ho ikitlaelletsisa ho etsa polelo e matla ka molao oa ts'ebetso malebana le HIV le AIDS libakeng tsa ts'ebetso (mosebetsing). Molao ona o tla sebelisoa ho thusa ho thibela ho ata kapa ho nama ha seoa sena; ho fokotsa mathata a basebetsi le ba malapa a bona, le ho fana ka ts'ireletso e thusang sechaba ho sebetsana le seoa sena.

Molao ona o akaretsa lintlha tsa mantlha, tse kang ho lemoha hore HIV le AIDS ke taba e teng mosebetsing, le hore ho se khetholloe batho mosebetsing; teka-tekano ea banna le basali, tthatlhobo ea mali ka lekunutu, lipuisano le sechaba, thibelo, ho oka le ts'ehetso e le metheo ea ho sebetsana le seoa sena libakeng tsa ts'ebetso.

Molao ona o tsoetsoe ke ts'ebeliso- 'moho ea ILO le likaroloana tsa eona tse tharo (bahiri, 'muso le basebetsi) hammoho le ts'ebeliso- 'moho le balekane ba eona ba machaba. Molao ona o fa batho ba etsang maano, mekhatlo ea bahiri le ea basebetsi le balekane ba bang tataiso e sebetsang ea ho thoma le ho kenya ts'ebetsong leano le loketseng sebaka sa mosebetsi, manane a thibelo le a ho oka, ekasitana le ho theha maqheka a ho buisana le batho ba its'ebetsang. Ntlha ena ke tlatsetso e kholo, ea bohlokoa, ea ILO ntoeng e khahlanong le HIV le AIDS, lefats'eng ka bophara.

Molao ona o tla thusa ho hlahisa maemo a hlomphehang mosebetsing, khahlanong le koluoa ena e tobileng le ho tsitsipanya botho, nts'etsopele le ntlafatso. Boithuto bo ntse bo tolela pele, e le teko ea ho sebetsana le koluoa ena. Ke linaha tse fokolang tse seng li atlehile ho fokotsa ho ata kapa ho nama ha tso'oaetso, le ho fokotsa matha a bakoang ke HIV le AIDS ho batho ka bo-mong le ho lichaba tsa habo bona.

Litsela tsa ts'ebetso tse atlehileng ka ho fetisisa li kenyeletsa boetapele ba boitelo, maoala a hokahanyang mafapha a mangata, ts'ebeliso-'moho le sechaba, hammoho le batho ba phelang le HIV le AIDS, ekasitana le thuto ka tsona (HIV le AIDS). Lintlha tsena li hlahella ka har'a meloana ea mantlha ea molao ona le ho its'etleha ka oona ho khothaletsa litho tsohle tsa sechaba ho sebetsa hammoho ka sepheo sa ho kenya molao ts'ebetsong ka tsela e matla e nang le litholoana tse bonahalang.

Tokomane ena e na le chebelo-pele, 'me ke ea mantlha e shebaneng le mathata a teng kajeno, ebile e lebeletse le-tla-morao tsa seoa sena le mathata ao se a bakang mosebetsing. Ka molao ona, ILO e tl'o phahamisa ts'ebetso ea eona malebana le boitelo ba machaba le lichaba e le ho ts'ireletsa litokelo le seriti sa basebetsi le batho ba phelang le HIV le AIDS.

Geneva, Phuptjane 2001

Ke puo ea: Juan Somaria
Mookameli-Kakaretso

LENANEO

Ketella-Pele

1. Sepheo
2. Ts'ebeliso
3. Botebo le mantsoe a khethehileng a sebelisitsoeng ka har'a molao ona
 - 3.1 Botebo le bophara
 - 3.2 Mantsoe a khethehileng a sebelisitsoeng kahar'a tokomane ena
4. Lintlha tsa mantlha
 - 4.1 Ho lemoha hore HIV le AIDS ke taba mosebetsing
 - 4.2 Ho se khetholle
 - 4.3 Teka-tekano
 - 4.4 Maemo a bolokehileng a ts'ebetso
 - 4.5 Karolelano ea maikutlo le sechaba
 - 4.6 Ho hloaea batho ka sepheo sa ho ba behella kathoko mosebetsing
 - 4.7 Ho boloka lekunutu
 - 4.8 Nts'etsopele ea likamano tsa basebetsi
 - 4.9 Thibelo
 - 4.10 Ho oka le ts'ebetso
5. Kakaretso ea Litokelo le Lits'oanelo
 - 5.1 Mebuso le makala a eona a nang le boiphihlelo
 - 5.2 Bahiri le mekhatlo ea bona
 - 5.3 Basebetsi/ le mekhatlo ea bona
6. Thibelo ea HIV le AIDS ka ho ruisa batho ka tsebo le thuto
 - 6.1 Mats'olo a ho fana ka tsebo le tlhokomeliso
 - 6.2 Manane-thuto
 - 6.3 Lits'ebeletso tse reretsoeng ba bats'ehali le ba batona
 - 6.4 Khokahanyo ea ho bapatsa manane-thuto a bophelo
 - 6.5 Mekhoa e sebetsang e ka etsang ho thusa batho ho fetola bots'oaro
 - 6.6 Manane a ho nanabeletsa tsebo sechabeng
7. Thupelo
 - 7.1 Lithupelo tsa baokameli, batsamaisi le ba ikarabellang boiketlong le Botsitsong ba basebetsi
 - 7.2 Lithupelo tse estsetsoang basebetsi ba rutang ba ba bang
 - 7.3 Lithupelo tse etsetsoang baemeli ba basebetsi
 - 7.4 Lithupelo tse etsetsoang basebeletsi ba bophelo le thibelo ea likotsi
 - 7.5 Lithupelo bakeng sa basebetsi ba lifeme le bahlahlobi ba mosebetsi/ts'ebetso
 - 7.6 Thupelo bakeng sa basebetsi ba ammeng mali le maro a mang 'mele oa motho

8. Liteko tsa mali
 - 8.1 Se sa lokelang ho etsoa ha ho hiroa
 - 8.2 Se sa lokelang ho etsoa ha motho a batla ho nka enshoreense
 - 8.3 Ho lisa mafu a seoa
 - 8.4 Ho ithopela ho hlahlojoa
 - 8.5 Tlhatlhobo le phekolo kamora ho ts'oara mali kappa maro a mang a 'mele oa Motho, mosebetsing

9. Booki le Ts'ehetso
 - 9.1 Ho ts'oana ha HIV le AIDS le mafu a mang a sekhahla
 - 9.2 Tlhabollo ea maikutlo ka puisano
 - 9.3 Lits'ebeletso tsa bophelo bo botle mosebetsing
 - 9.4 Ho hokahanya lits'ebeletso tsa ho ithusa le lihlopha tsa metse
 - 9.5 Melemo le litsiane
 - 9.6 Ho fumana ts'ireletso ho tsoa sechabeng
 - 9.7 Boimamelo le Lekunutu
 - 9.8 Lithuso tse fuoang mosebetsi le ba lelapa la hae

Lihlomathiso

- I. Lintlha tsa bohlokoa le li-tla-morao tsa seoa sa HIV le AIDS
- II. Taolo ea ho thibela ts'oaetso mosebetsing
- III. Lenane la tse hlokang ho eloa hloko meralong le phethahatsong ea leano la HIV le AIDS mosebetsing

1. Sepheo

Sepheo sa molao ona ke ho fana ka mekhoa ea tataiso ha ho sebetsanoa le seoa sa HIV le AIDS mosebetsing, ekasitana le ka har'a meralo ea ho ntlafatsa tlhompheho mosebetsing. Mekhoa ea tataiso e eakaretsa lintlha tsena tse latelang tsa mantlha:

- a) thibelo ea HIV le AIDS
- b) taolo le toants'o ea HIV le AIDS mosebetsing
- c) ho oka le ts'ebetso ea bakuli ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS le ba anngoeng ke tsona (HIV le AIDS) le
- d) ho felisa sekhobo le khethollo holim'a boemo ba 'nete kapa bo nahanoang bo le teng holim'a HIV le AIDS.

2. Ts'ebeliso

Molao ona o sebelisetsoe ho:

- a) ntlafatsa likarabo tse chorileng, tse toma, boemong ba likhoebo, metse, litikoloho, lichaba le machaba.
- b) ntlafatsa mecha ea lipuisano, litherisano, ho fihlela litumellano le ts'ebeliso- 'moho lipakeng tsa mebuso, bahiri, basebetsi le baemeli ba bona, basebeletsi ba bophelo bo botle mesebetsing; litsebi litabeng tsa HIV le AIDS ekasitana le bohle ba nang le kabelo (bona ba kenyeletsa mekhatlo ea sechaba le e ikemetseng (NGOs).
- c) kenya ts'ebetsong litaba tse hlahang ka har'a molao ona, ka therisano le litho litabeng tsa sechaba, malebana le tse latelang:
 - melao ea naha, maano le manane a ts'ebetso
 - litumellano likhoebong kapa mesebetsing, le
 - maano le meralo ea ts'ebetso.

3. Botebo ba mantsoe a khethehileng ka har'a molaoana

3.1 Botebo le bophara

Molao ona o etselitsoe:

- a) bahiri le basebetsi bohle (ho kenyeletsoa le ba kopang mosebetsi) bosebeletsing ba sechaba le mafapheng a ikemetseng, le
- b) mefuta eohle ea mosebetsi, ka mokhoa oa khiro, ho its'ebetsa ekasitana le ho its'okola.

3.2 Mantsoe a khethehileng a sebelisitsoeng ka har'a molao ona

- **HIV:** kokoana-hloko e fokolisang kapa ho thefula sesole sa 'mele, 'me e qetellang e baka lefu la AIDS.

- **Batho ba amehileng:** batho bao maphelo a bona a anngoeng ke HIV le AIDS ka tsela efe kapa efe, ho latela mathata a bakoang ke seoa sena.
- **Khethollo:** e sebelisitsoe ka molaong ona ho latela tlhaloso e fanoeng tlas'a Tumellano ea Khethollo ea selemo sa 1958, ea nomoro ea 111 (Employment and Occupation Convention). Ho boetse ho kenyeletsoa le khethollo ho ipapisitsoe le boemo bo tsejoang ba mosebetsi ba HIV, le khethollo ka lebaka la botona le bots'ehali ba motho.
- **Likooa:** lentsoe lena le sebelisitsoe molaong ona ho latela tlhaloso e fanoeng ka har'a Tumellano ea Bokooa ea selemo sa 1983, ea nomoro ea 159 (Vocational Rehabilitation Employment (Disabled Persons) Convention). Tumellano ena e supa hore likooa ke batho bao menyetla ea bona ea ho thola mosebetsi, ho e boloka le ho hatela pele ho eona (mosebetsi) e fokolang, 'me e fokotsehileng haholo ka lebaka la bokooa bo bonahalang ba 'mele kapa ba kelello.
- **Mohiri:** motho kapa mokhatlo o hirang basebetsi ka konteraka e ngotsoeng kapa ea molomo (e sa ngoloang). Konteraka e hlalosa le ho hlakisa litokelo le boikarabello ba mahlakore a mabeli a amehang kapa a keneng konterakeng (e leng mohiri le mohiruo), ho latela tloaelo le molao oa naha. Mebuso, baokameli ba sechaba, likhoebo tse ikemetseng, le batho ka bo-mong e ka ba bahiri.
- **Lits'ebeleso tsa bophelo bo botle mosebetsing:** lentsoe lena le sebelisitsoe ka molaong ona ho latela tlhaloso e fanoeng ke Tumellano ea Lits'ebeletso tsa Bophelo bo botle Mosebetsing, ea selemo sa 1985, ea nomoro ea 161 (Occupational Health Services Convention), e leng lits'ebeletso tseo sepheo-pheo sa tsona e leng ho thibela le ho eletsisa hore mohiri hammoho le basebetsi le baemeli ba bona, malebana le lithoko tsa ho hlahisa le ho boloka tikoloho ea mosebetsi le mekhoha ea ts'ebetso e fanang ka bophelo bo botle haholo ba 'mele le kelello, ha ho lebanoe le mosebetsi. Lits'ebeletso tsa bophelo bo botle mosebetsing li boetse li fana ka boeletsi tabeng ea ho fa basebetsi mosebetsi o lekanang matla a bona ha ho shebiloe bophelo ba bona ba 'mele le kelello.
- **Bolulo bo amohelang:** ke phetoho kapa tlhopho efe kapa efe ea mosebetsi, kapa ea sebaka sa ts'ebetso e thusang motho ea phelang le HIV le AIDS hore a tsebe ho kenya letsoho kapa a hatele pele mosebetsing.
- **Ho hloaea:** ke mehato (ka ho totobala ea tlhathobo ea HIV) kapa ka litsela tse ling tsa sa otlohang (boitekolo ba boits'aro bo kotsi), kapa ho botsa lipotso holim'a liteko tse seng li entsoe kapa li nkiloe kapa ka lithlhare le meriana.
- **Botona/Bots'ehali le teka-tekano:** ho na le phapano ka popeho ea tlhohleho le kutloisiso ea sechaba lipakeng tsa banna le basali. Mantsoe ana "botona/bots'ehali" a bolela phapano ea tlhaho kapa popeho, ha lentsoe "teka-tekano" le bolela ho fapana ha boikarabello le mosebetsi, ekasitana le likamano lipakeng tsa banna le basali. Batho ba ithuta boikarabello le mosebetsi ho ea ka

botona le bots'ehali, bophelong, mekhoeng le meetlong ea sechaba sa habo bona. Boikarabello ba banna kapa basali bo angoa ke lilemo, boemo sechabeng, bochaba, mohlobo, tumelo le tikoloho eo motho a phelang ho eona, malebana le sebaka, moruo le mokohoa oa puso oa sechaba.

- **Ts'oaetso e fumanoang ka thobalano:** ts'oaetso ka thobalano e kenyeletsa mafu a kang mokaola, mahae le seso se se ngata. Ts'oaetso ka thobalano e kenyeletsa mafu ohle a likobo.
- **Ho felloa ke mosebetsi:** ho bolela ho tebeloa mosebetsing ke mohiri, ho latela tlhaloso e fanoeng ka har'a tumellano ea ho Felloa ke Mosebetsi ea selemo sa 1982, ea nomoro ea 158 (Termination of Employment).
- **Mehato ea ts'ireletso ea batho bohle:** ke mokhoa o amohelang oa taolo ea ts'oaetso, e le ho fokotsa kotsi ea likokoana-hloko tse jaroang ke mali (sheba litlhaloso tse felletseng ka har'a sehlomathiso II).
- **Basebetsi ba its'ebetsang** (ba tsejoang ka hore ke baits'okoli): lentsoe lena le hlalositsoe ka har'a Sehlomathiso I.
- **Baemeli ba basebetsi:** ho latela Tumellano ea Baemeli ba Basebetsi, ea selemo sa 1971, ea nomoro ea 135, (Worker's Representative Convention) ke batho ba tsejoang ka molao oa naha e le:
 - a) baemeli ba mekhatlo ea basebetsi, ke ho re: baemeli ba thontsoeng kapa ba khethiloeng ke mekhatlo ea basebetsi, kapa ke litho tsa mekhatlo o joalo; kapa
 - b) baemeli ba khethiloeng, ke ho re: baemeli ba khethiloeng ka bolokolohi ke basebetsi, ho latela lipehelo tsa melao ea naha kapa melaoana ea tsamaiso, kapa ka litumellano tse kopanetsoeng, 'me bao mosebetsi ea bona e sa kenyeletsang mehato e nkoang e le ea mekhatlo ea basebetsi ka ho khetholoha, naheng e amehang.
- **Ho ba kotsing/tsietsing:** ho bolela ho se fuoe matla malebana le bochaba, moruo le maemo sechabeng le mosebetsing, ho etsang hore basebetsi ba be kotsing kapa tsietsing ea ts'oaetso, ekasitana le maemo a behang bana kotsing kapa tsietsing e kholo ea khiro ea bona (Sheba Sehlomathiso I bakeng sa lintlha tse felletseng).

4. Lintlha tsa Mantlha

4.1 Ho lemoha hore HIV le AIDS ke taba mosebetsing

HIV le AIDS ke taba mosebetsing, 'me li tlameha ho sebetsoa joaloka lefu kapa lefe le kotsi, le teng mosebetsing. Taba ena ha e hlokahale feela hobane e ama basebetsi, empa hobane sebaka sa mosebetsi e le karolo ea sechaba se phelang moo, se nang le

boikarabello ntoeng e akaretsang, khahlanong le ho nama le mathata a seoa sena sa HIV le AIDS.

4.2 Ho se khetholle

Molemong oa mosebetsi o bokhabane, le ho hlonepha litokelo tsa botho le seriti sa batho ba ts'oaletsoeng kapa ba anngoeng ke HIV le AIDS, ho se khetholloe basebetsi ka lebaka la boemo ba bona ba HIV le AIDS, ba 'nete kapa bo nahanoang/hopoloang. Khethollo le sekhobo sa batho ba phelang le HIV le AIDS li sitisa liteko tse reretsoeng ho ntlafatsa le ho anetsa thibelo ea HIV le AIDS.

4.3 Teka-tekano

Mahlakore a botona le bots'ehali a lokeloa hore a tsejoe, 'me a eloe hloko ha ho lebanoe le HIV le AIDS. Basali ba tsietsing ea ho tso'oaetsoa habonolo 'me ebile hangata ba angoa hampe ho feta banna ke seoa sa HIV le AIDS, ka mabaka a popeho, moruo esita le meetlo le mekhoha ea sechaba. Moo lichaba li khethollang banna le basali, 'me eba banna ba hlomphuoa ho feta basali, e ba basali ba tla angoa haholo ke HIV. Ha ho le joalo, ho hlokahala ka matla likamano tse lekanang tsa banna le basali le hore basali ba ntlafatsoe, e le ho sebeletsa katleho thibelong ea ho ata ha ts'oaetso ea HIV le ho thusa basali hore ba tsebe ho sebetsana le HIV le AIDS.

4.4 Maemo a bolokehileng a ts'ebetso

Tikoloho ea mosebetsi e tlameha ho fana ka bophelo bo botle 'me e be e ts'ireletsehileng kahohlo, ka sepheo sa ho thibela phetiso ea HIV, ho latela lipallo tsa Tumellano ea Lits'ebetso tsa Bophelo bo Botle Mosebetsing ea selemo sa 1981, ea nomoro ea 151 (Occupational Safety and Health Convention).

Tikoloho ea mosebetsi e fanang ka bophelo bo botle e etsa hore ho khotsofatsoe ka ho phethahala maemo a bophelo ba 'mele le ba kekelo.

4.5 Karolelano ea maikutlo le sechaba

Katleho ea ho kenya ts'ebetsong leano le lenane la HIV le AIDS e batla ts'ebelisan-'moho ea bahiri, basebetsi le baemeli ba bona, le 'muso moo ho lumellehang, ka tlatsetso e matla ea basebetsi ba nang le ts'oaetso le ba anngoeng ke HIV le AIDS.

4.6 Ho hloaea batho ka sepheo sa ho ba behella kathoko mosebetsing

Batho ba kopang mosebetsi kapa basebetsi, ba se ke ba khethoa ho ipapisitsoe le boemo a bona ba HIV le AIDS.

4.7 Ho boloka lekunutu

Ha ho na lebaka le tlamang hore batho ba kopang mosebetsi le basebetsi ba kopuoe hore hlahisa le ho bolela litaba tse amanang le boemo ba bona ba HIV le AIDS. Ka tsela e ts'oanang, basebetsi ba bang le bona ha ba ea tlameha ho hlahisa litaba tsa basebetsi ba bang tse mabapi le boemo ba bona ba HIV le AIDS. Litaba tsohle tse amanang le boemo ba mosebetsi ba HIV le AIDS, li tlameha ho laoloa ke melaoana ea lekunutu e tsamaisoang ke Molao oa ILO oa 1997, o holim'a ts'ireletso ea litaba tsa basebetsi.

4.7 Nts'etsopele ea likamano tsa basebetsi

Ts'oaetso ea HIV ha se lebaka le ka etsang hore motho a felloe ke mosebetsi. Joalo ka ha ho etsahala ka maemo a mangata a bokuli, batho ba ts'oeroeng ke mafu a bakoang ke HIV ba ka sebetsa ha ba ntse ban a le matla, ha feela mosebetsi o ba lokelang o ntse o le teng.

4.8 Thibelo

Ts'oaetso ea HIV e ka thibelo. Thibelo ea ts'oaetso e ka fihleloa ka maoala a fapaneng a mefuta-futa a tobanang le maemo sechabeng, ho elelloa le ho utloisisa mekhoha le meetlo ea sechaba.

4.9 Ho oka le ts'ehetso

Khokahano, ho oka le ts'ehetso li tlameha ho tataisa tsela eo HIV le AIDS le tlamehang ho sebetsoa ka eona mosebetsing. Basebetsi bohle, ho kenyeletsa le basebetsi ba nang le ts'oaetso ea HIV, ba na le tokelo ea ho fumants'oa lits'ebetso tsa bophelo tseo ba ka tsebang ho li lefella. Ho se ke ha e-ba le khethollo khahlanong le bona le baphelisuo a bona mabapi le ho fumana le ho amohela melemo ea mananeo a liphallelo sechabeng, esitana le likhime tsa mosebetsing.

5. Kakaretso ea Litokelo le Lits'oanelo

5.1 Mebuso le makala a eona a nang le boiphihlelo

- a) Nelehetsano.** Mebuso e tlameha ho etsa bonnete bah ore nelehaetsano e teng lipakeng tsa mokhoa le manane a anaha a ho loants'a HIV le AIDS, e ntses e hlokometse hore ke ntoho ea bohlokoa ho kenyeletsa maikutlo a bohle ba mesebetsing meralong ea naha. Mohlala, hona ho ka etsoa ka mekhoha e kang ea ho bona hore mekhatlo e sebetsanang le HIV le AIDS, e kenyeletse baemeli ba bahire, basebetsi, batho ba phelang le HIV le AIDS esita le makala a 'muso a ikarabellang litabeng tsa basebetsi le boiketlo ba sechaba.
- b) Boikopanyo ba makala a mangata.** Babusi ba nang le boiphihlelo ba tlameha ho kototsa le ho ts'ehetsa boikitlaetso ba bohle bakeng sa tr'ireletso le ho thibela ts'oaetso ea HIV le AIDS. Hore sena se fihleloe, ho lokeloa ho kenyeletsoa

mekhatlo ea sechaba, likhoebo tse ikemetseng, mekhatlo ea bahire le basebetsi le bohle ba nang le kabelo (ba chang ba ts'ola), e le hore bohle ba nang le seabo mosebetsing ba emeloe.

- c) **Khokhahanyo.** Mebuso e lokela ho hokahanya makala ohle a eona hore a sebelisane hammoho ha ho etsoa boiteko ba ho fana ka lits'ebeletso, kapha ho fana ka menyetla ea lits'ebeletso mosebetsing, ho its'etlehlloe ka khokahano ea bohle ba amehang litse'ebeletsong tsa sechaba. Khokahano e joalo e tlameha ho ahoa holim'a mekhoha ea tse'ebetso le ea ts'ebetso e seng e ntse e le teng mosebetsing.
- d) **Thibelo ea HIV le AIDS le khothaletso ea bophelobo botle.** Babusi ba chatsi, ba nang le boiphihlelo, ba tlameha ho khothaletsa le ho sebetsa hammoho le makala a mang a fanang ka lits'ebeletso sechabeng ho hlokomelisa bohle ho kena mats'olong a tlhokomeliso le a thibelo ea HIV le AIDS, haholo-holo mosebetsing,
- e) **Litselana tsa tataiso malebana le bophelo bo botle.** Linaheng tseo bahiri e leng bona ba nang le boikarabello ba ho fa basebetsi lits'ebeletso tsa bophelo bo botle, mebuso e tlameha ho tataisa bahiri malebana le ho oka le taolo ea HIV le AIDS ka tlhokomelo le meriana. Tataiso e joalo e fanoa ho ipapisitsoe le lits'ebeletso tse seng li ntse li fanoa.
- f) **Ts'ireletso ea Sechaba.** Ke ts'oanelo ea mebuso ho bona hore melemo ea litsiane e tlas'a taolo ea melao ea naha e fumanoa ke basebetsi ba ts'oeroeng ke HIV le AIDS, joalo ka basebetsi ba bang ba ts'oeroeng ke mafu a mang a kotsi a sa phekoheng. Ha ho raloa kapa ho phethahatsoa merero ea manane a litsiane a amang ts'ireletso ea sechaba, mebuso e tlameha ho ela hloko taba ea hore ts'oaetso e tsamaea ka methati e itseng, 'me e ntse e e-ja setsi ka hanyane. Ka hona, melao e laolang matsete a joalo a etso ka hloko. Mohlala, ho ka etsoa hore ba nang le ts'oaetso ba 'ne ba fumane karolonyana eo ba e hlokang 'me likopo tsa bona tsa lithuso li potlakeloe.
- g) **Lipatlisiso.** Babusi ba tlameha ho fihlela khokahano ka merero ea naha malebana le AIDS, ho susumetsa khokahano sechabeng, ho hlahloba boima ba litjeho bo bakoang ke seoa sena (HIV le AIDS) mosebetsing, ts'ireletsong ea sechaba, moruong le ho hlahisa merero e tla loants'a mathata a bakoang ke seoa sena moruong. Babusi ba nang le boiphihlelo ba tlameha ho etsa tsena tse latelang: ho khothaletsa, ho ts'ehetsa, ho etsa le ho phatlalatsa lipalo-palo, boithuto holim'a boteng ba HIV le AIDS, boteng le ho ananeloa ha lits'ebeletso le litloaelo tse ntle.

Mebuso e tlameha ho ikitlaelletsa ho supa tsela eo bo-ramesebetsi ba lokelang ho e latela ho fihlela tsena ka katleho. Lipatlisiso li ts'oanela ho bonts'a hore na ba batona kapa ba bats'ehali ba ameha joang. Ka thoko ho moo, mebuso e lokela ho mamela ka hloko le ho sebelisa seo e se bolelloang ke bahire, mekhatlo ea bona hammoho le mekhatlo ea basebetsi.

Lipatlisiso li tlameha ho bonts'a hore na ke karolo efe e amehang le hore na e ameha joang le ho hlahlolloa ho latela lipalo tsa ba batona le ba bats'ehali, ho latela 'mala, lits'ekamelo tsa bona tsa hore na ke banna ba nang le ts'ekamelo banneng ba bang kapa basali ba nang le ts'ekamelo basaling ba bang, kapa ke batho ba nang le lits'ekamelo tse tloaelehileng tsa marato, ke batho ba lilemo li kae, ba sebetsa eng 'me ba maemong afe mosebetsing. Hape, lipatlisiso li tlameha ho etsoa ho latela mekhoha, meetlo le litloaelo tsa bochaba. Ha ho lumelleha, mekhoha e tloaelehileng ea lipatlisiso e sebelisoa.

- h) Ho fumana lichelete.** Mebuso, ha e le ntho e ka etahalang, e tlameha ho fumana, ka lipuisano ka therisano hammoho le makala ao e ts'oarisaneng ts'ebetso le 'ona, hore na mathata a lichelete a bakoang ke HIV le AIDS a makae, 'me e leke ho fumana lichelete ka hare le kantle ho linaha tse ka thusang hore ho etsoe meralo ea ho loants'a AIDS, kapa bakeng sa ho phallela ba hlokang thuso.
- i) Melao.** E le tsela kapa mokhoa oa eona ho tlosa kapa ho felisa khethollo mosebetsing, ho thibela ts'oaetso le ho sireletsa sechaba, mebuso, ka therisano le makala a eona a fanang ka lits'ebeletso le litsebi litabeng tsa HIV le AIDS, mebuso e tlameha ho bopa kapa ho theha tsela ea ho tiisa hore thibelo ea ts'oaetso le ts'ireletseho ea sechaba lia phethahatsoa 'me melao ea bosebetsi le e meng e hlophuo ba bocha.
- j) Liphelelo tsa ts'ehetso tse etsoang ke mebuso.** Ha mebuso e ts'ehetsa likhoebo tsa lehae le tse kantle ka chelete le litsiane tssa ho qala ts'ebetso, mebuso e joalo e ts'oanela ho tlama bao e ba fileng chelete le litsiane ho sebetsa ba its'itlehile ka melao ea naha e le e hlahang ka bukaneng ena, hammoho le melaoana e tla etsa hore molao ona o phethahatsoe.
- k) Qobello.** Mebuso e nang le boiphihlelo e lokela ho ruta le ho fana ka boelets'i ho bahiri le basebetsi ka tsela e matla ea ho phethahatsa melao le melaoana e laolang litaba tse amanang le HIV le AIDS mosebetsing. E lokela ho matlafatsa meralo le litselana tseo bahlahlobi ba lifeme le makhotla a melao le a mang a sebetsang ka tsona.
- l) Baits'okoli.** Mebuso e lokela ho nanabeletsa letsoho ho baits'okoli mabapi le mats'olo a toants'o le thibelo ea HIV le AIDS, ho kenyelelitsoe le polokeho ea sechaba. Mebuso e tlameha hape ho rala le ho matlafatsa mekhoha e mecha ea lits'ebeletso tse joalo ka thuso ea sechaba sohle se ka tsebang ho thusa.
- m) Tharollo.** Mebuso e tlameha ho tsotella le ho fana ka ts'ehetso ka manane a bophelo bo botle ba sechaba le ho fumants'a sechaba ts'ireletso le litsiane.
- n) Bana le Bacha.** Mananeng a eona a ho fokotsa lipalo tsa bana ba hiroang, mebuso e ts'oanela ho ela hloko bothata bo bakoang ke seoa sa HIV le AIDS baneng le bacheng bao batsoali ba bona ba kulang kapa ba hloka hetseng ka lebaka lea HIV le AIDS.

- o) **Ts'ebeliso-‘moho boemong ba tikoloho le machaba.** Mebuso e lokela ho khothalletsa le ho ts'ehetsa ts'ebeliso-‘moho ka har'a tikoloho le lefats'e ka bophara ka makala a eona le bohle ba amehang e le hore ba ele hloko HIV le AIDS, hammoho le lintho tse ling tsa mosebetsi.
- p) **Lithuso tsa machaba.** Mebuso e lokela ho kopa lithuso linaheng tse ling ha ho na le tlhokahalo e joalo, e le hore e tle e atlehe ho ts'ehetsa merero ea sechaba. Hape, mebuso e tlameha ho etsa etsa maoala a ho ts'ehetsa mats'olo a machaba a ho theola litheko le ho anetsa ts'ebeliso ea meriana e thibelang kokoana-hloko ea HIV ho ata kapele.
- q) **Ba tsietsing.** Mebuso e lokela ho nka khato ho hlokomela lihlopha tsa batho ba tsietsing ea ho fumana ts'oaetso, le ho etsa maqheka a ho hlola tsohle tse ka etsang hore ba joalo ba fumane ts'oaetso. Mebuso e tlameha ho ikitlaelletsisa ho bona hore mats'olo a thibelo ea ho fumana ts'oaetso a ts'oareloa basebetsi.

5.2 Bahirir le mekhatlo ea bona

- a) **Leano la mosebetsing.** Bahiri ba ts'oanela ho rerisana le baemeli ba bona ho etsa le ho kenya ts'ebetsong leano la ho thibela ho ata ha ts'oaetso, le ho siriletsa basebetsi khahlanong le khethollo ka lebaka la HIV le AIDS mosebetsing. Lethathamo la lintlha tsa moralo oa leano le ho le kenya ts'ebetsong le hlaha ka har'a Sehlomathiso III.
- b) **Litumellano tsa naha, makala, lifeme le basebetsi.** Bahiri ba ts'oanela ho latela melao ea naha le tsela ea tsamaiso ha ho etsoa litumellano tsa khiri le basebetsi hammoho le baemeli ba bona, malebana le lintlha tse amanang le HIV le AIDS. Litumellano li lokela ho kenyeletsa bohato bo tla nkoa ho thibela le ho ts'ireletsa basebetsi khahlanong le ts'oaetso ea HIV le AIDS.
- c) **Thuto le koetliso.** Bahiri le mekhatlo ea bona, therisanong le basebetsi le baemeli ba bona, ba lokela ho theha le ho ts'ehetsa manane a ho ruta le ho koetlisa basebetsi ka ho thibela, ho oka le ho ts'ehetsa bakuli ba HIV le AIDS. Ba lokela hape ho ba ruta ka leano la ts'ebetso le tlamehang ho phethahatsoa le ho lateloa mosebetsing; le ho ba ruta ka mehato e ka etsoang ho fokotsa khethollo ho batho ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS, kapa ba anngoeng ke tsona; le malebana le melemo le litokelo tsa bona mosebetsing.
- d) **Mathata a bakoang ke HIV le AIDS moruong.** Bahiri, basebetsi le mekhatlo ea bona ba lokela ho ba khokanyan'a phir ho theha litsela tsa ho hlahloba boemo ba moruo, le ho nka khato e lokelehang ha ba eelloa bothata bo bakoang ke HIV le AIDS mosebetsing le makaleng a bona.
- e) **Melaonan e tsamaisang basebetsi.** Bahiri ba se ke ba khetholla kapa hona ho lumella melaoana ea tsamaiso le tloaelo ea ho khetholla basebetsi ba nang le

ts'oaetso ea HIV le AIDS kapa ba anngoeng ke tsona. Bahiri, ka ho khetholoha ba:

- ba se qobelle motho ofe kapa ofe ho hlalobela HIV le AIDS ntle le ha e-ba ba latela karolo ea 8 ea molao ona.
- ba ikholise hore ha ho na motho ea khetholloang kapa ea khesoang mosebetsing hobane ho nahanoa hore o na le ts'oaetso ea HIV le AIDS, kapa hobane a hlile a e-na le eona.
- ba khothaletse basebetsi ho tsoela pele ka mosebetsi le ha e-ba ba na le ts'oaetso ea HIV kapa mafu a bakoang ke AIDS, ha feela 'mele ea bona e ntse e e-na le matla 'me ba ikutloa hore ba ka tsoela pele ka ts'ebetso.
- Ba etse hore mosebetsi ea nang le ts'oaetso, 'me a se a sitoa ho sebetsa ka lebaka la bokulo, 'me a se a qetile matsatsi a hae a phomolo le ao a a fuoeng ke ngaka a bokulo, a lokolloe mosebetsing ho ipapisitsoe le melao e loants'ang khethollo, le melao ea basebetsi; ekasita le tlhompho ea melao e meng e tloaehelileng, 'me mokuli ea joalo a fuoe litokelo tsohle tse mo lokelang.

- f) **Litletlebo le litsela tsa khalemo.** Bahiri ba tlameha ho ba le litsela tse ka sebelisoang ke basetsi le baemeli ba bona ha be e-na le litletlebo mosebetsing. Litsela tseo li ts'oanetse ho bonts'a hore na basebetsi ba nkeloa khato ea khalemo joang ha ba khetholla mosebetsi e mong ea nang le ts'oaetso, kapa eo ho nahanoang hore o na le ts'oaetso; kapa ea tlolang molao o khahlanong le khethollo ea HIV le AIDS mosebetsing.
- g) **Ho boloka lekunutu.** Litaba tsa maemo a basebetsi malebana le HIV le AIDS li lokela ho lekunutu le bolokiloeng ka hloko le ka thata lifaeleng tsa llingaka. Li ka shejoa feela ho ipapisitsoe le molao o amang litaba tsa mofuta o joalo, e leng (Occupational Health Services Recommendation, 1985(No. 17) le melao le litloaello tse ling tsa naha. Ke lingaka feela tse nang le tokelo ea ho sheba lipampiri tse ngoetsoeng kapa tse hlalolang mafu a batho; 'me lipampiri tse joalo li ka lokolloa feela ka tumello ea mong'a tsona (mokuli) haeba molao o ka hloka joalo.
- h) **Phokotso le taolo ea maemo a kotsi.** Bahiri ba tlameha ho bona hore ho na le maemo a bophelo bo botle mosebetsing, a bileng a ts'irelelitseng basebetsi khahlanong le ts'oaetso, 'me ho lateloe mehato ea "Universal Precautions" e fanang ka thepa ea ho its'ireletsa le ea thuso ea pele.

E le ho ts'ehetsa phetolo ea boits'oaro ba motho ka bomong, bahiri ba ts'oanela ho fana ka likhohlopo tsa banna le tsa basali, tlhabollo ea maikutlo ka puisano, booki, ts'ehetso le lits'ebeletso tsa ho fetsetsa batho lingakeng tse ling. Moo bahiri kapa mekhatlo e hlokang matla kapa e sitoang ho etsa tse seng le boletsoe

ka holimo, ba ka koa thuso ‘musong kapa mekhatlong e meng e etsang ts’ebetso ena.

- i) **Mosebetsing moo basebetsi ba amang mali le maro a ‘mele oa motho.** Mosebetsing moo basebetsi ba amang mali le maro a ‘mele oa motho, mohiri o tlameha ho etsa bonnete bah ore basebetsi ba fuoa lithupelo ka litsela tsa ho its’ireletsa, ka ho ba ruta “Universal Precautions” hore ba se ke ba thola ts’oetso. Basebetsi ba ts’oanela ho rutoa litsela tse nepahetseng tsa ho lateloa le ho its’ireletsa haeba ho ka hlaha tsietsi kapa kotsi mosebetsing. Thepa e lokelehang ea ho its’ireletsa e tlameha hore e fumanehe mosebetsing.
- j) **Kamohelo ea basebetsi ba nang le ts’oetso.** Bahiri, ka therisano le basebetsi le baemeli ba bona, ba tlameha ho nka likhato ho bona hore na basebetsi ba nang le ts’oetso ea HIV le AIDS le mafu a bakoang ke tsona ba ts’oaroa joang mosebetsing. Litokiso li ka kenyeletsa hore nab a sebetse ka nako efe, ba sebelise thepa e khethileng, ba phomo neng, ba fuoe nako ea ho ea ngakeng neng, ba lumelloe ka matsatsi a phomolo ea ngaka, ts’ebetso ea nakoana le ho khutlela mosebetsing kamor’a ho kula
- k) **Ho buellela.** Ka botho le ka moea o motle, bahiri le likhoebo tsa bona ba ka khothathaletsa bahire ba bang ho kenya letsoho thibelong le taolong ea HIV le AIDS mosebetsing. Ba ka boela ba khothaletsa mebuso ea bo bona ho sebetsa ka thata ho theola sekhahla sa ts’oetso ea HIV le AIDS. Mekhatlo e meng ea basebetsi kapa ea bahire e ka sebetsa hammoho ho kenya letsoho ntoeng khahlanong le HIV le AIDS.
- l) **Kamohelo ea boikhetlo ba ho fumants’oa tlhabollo ea maikutlo le ho hlahlobeloa HIV le AIDS ka lekunutu.** Bahiri, basebetsi le mekhatlo ea bona, ba ts’oanela ho ts’ehetsa le ho khothaletsa basebetsi ho hlabolloa maikutlo le ho hlahlojoa ka lekunutu ke litsebei tsa bophelo bo botle, tse nang le boiphihlelo.
- m) **Baits’okoli.** Bahiri ba baits’okoli ba tlameha ho batlisisa, ‘me moo ho lumellehang, bar ale manane a thibelo ea ts’oetso, ho oka le ho hlokomela baits’okoli ba bang ba kulang.
- n) **Ts’ebeliso-‘moho.** Bahiri le mekhatlo ea bona ba ts’oanela ho ts’oarana ka matsoho, ‘me ha ho lumelleha, ba ntse liabo mekhatlong ea machaba e sebetsanang le toants’o le thibelo ea HIV le AIDS.

5.3 Basebetsi le mekhatlo ea bona

- a) **Leano la mosebetsing.** Basebetsi le baemeli ba bona ba ts’oanela ho rerisana le bahiri ba bona ka ho kenya ts’ebetsong leano le ka etsoang kapa la lateloa ho thibela ho ata ha ts’oetso ea HIV le AIDS mosebetsing; ekasitana le ho sireletsa basebetsi khahlanong le khethollo mabapi le maemo a bona at HIV le AIDS.

lintlha tse lokelang ho eloa hloko malebano le leano la mosebetsing li fumaneha ka har'a Sehlomathiso III

- b) **Litumellano tsa khoebo le mesebetsi tse laoloang ke naha le lefapha la khoebo le mesebetsi.** Basebetsi le mekhatlo ea bona ba ts'oanela ho ipapisa le molao le tloaelo ea naha ea ho etsa lipallo le litumellano tsa khiro malebana le HIV le AIDS, 'me ba ikitlaelletse le ho leka ho kenyeletsa ts'ireletso le thibelo ea HIV le AIDS litumellanong tsa naha, tsa mafapha le mesebetsi.
- c) **Tlhahiso leseling le thuto.** Basebetsi le mekhatlo ea bona ba lokela ho sebelisa mekhoha e teng e sebelisoang ke mekhatlo ea basebetsi le e meng e tloaelehileng ho tumisetsa basebetsi litaba tse amanang le HIV le AIDS mosebetsing; 'me ba lokela hape ho etsa lithusa-thuto le lits'ebetso tse khethelileng ka sepheo sa ho rupela basebetsi le ba malapa a bona, ho kenyeletsa le litokelo le melemo eo ba lokelang ho e thola.
- d) **Mathata a bakoang ke HIV le AIDS moruong.** Basebetsi hammoho le mekhatlo ea bona ba ts'oanela ho sebetsa 'moho le bahiri ho rala maoala a tlhatlhobo le ho knka khato malebana le seo ba hlokomelang HIV le AIDS li se etsa ts'ititsong ea kholo ea moruo, mosebetsing ekasitana le mafapheng a bona.
- e) **Ho bulella.** Basebetsi le mekhatlo ea bona ba ts'oanela ho ba khokanyan'a phiri le bahiri le mekhatlo ea bona, hammoho le 'muso, ho etsa hore batho ba eelloe hore na HIV le AIDS le ka thibelo le ho laoloa joang.
- f) **Melaoana ea ts'ebetso.** Basebetsi le baemeli ba bona ba lokela ho khothaletsa bahiri ho rala le ho kenya ts'ebetsong melaoana ea ts'ebetso e amang basebetsi hore ho se khetholloe basebetsi ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS.
- g) **Ho alosa phethahatso.** Baemeli ba basebetsi ban a le tokelo ea ho qosa ka mecha e nepahetseng ea ho sebetsana le lillo le litletlobo; 'me ba ts'oanela ho tsebisa bookameli ba molao ka khethollo khahlanong le basebetsi ba phelang le ts'oaetso ea HIV le AIDS.
- h) **Thupelo.** Mekhatlo ea basebetsi e lokela ho etsa lithupelo molemong oa baemeli ba eona mosebetsing, ka mathata a ka hlahisoang ke koluoa ena ea HIV le AIDS; le ho nka likhato tse lokelehang ho khahlametsa litlhoko tsa batho ba phelang le HIV le AIDS le tsa bahlokomeli ba bona.
- i) **Phokotso ea menyetla ea ts'oaetso le ho e beha tlas'a taolo.** Basebetsi le mekhatlo ea bona ba lokela ho khothalletsa bahiri le ho sebelisana 'moho le bona ho boloka sebaka sa ts'ebetso se le maemong a matle a bophelo, ho kenyeletsoa le ts'ebeliso e nepahetseng le poloko e ntle ea thepa ea ts'ireletso le ea thuso ea pele, eo motho a ka e fumants'oang pele a thusoa kapa a bonoa ke ngaka. Basebetsi le mekhatlo ea bona ba ts'oanela ho hlahloba maemo a tlokotsi kapa a tsietsi a ka

bakang ts'oetso mosebetsing, le ho rala manane a khethehileng a ho rupela basebetsi ka se hlokahalang.

- j) **Ho boloka lekuntu.** Ke tokelo ea basebetsi ho bona lifaele tsa bona tsa mosebetsing le ngakeng, hore ba tsebe boemo ba bona malebana le HIV le AIDS. Mekhatlo ea basebetsi eona ha e na tokelo ea ho bona lifaele tsa basebetsi tsa mosebetsing le ngakeng. Mekhatlo e tlameha ho ipapisa le melao e laolang lekunutu le tokelo ea motho ka mong ea ho fana ka tumello kamehla, hore mokhatlo o ka bona faele ea hae, ho ipapisitsoe le "Occupational Health Services Recommendation, 1985 (No. 17)".
- k) **Baits'okoli.** Basebetsi le mekhatlo ea bona ba tlameha ho nanabeletsa letsoho la bona ho thusa baits'okoli, ba tlatsane le bohle ba nang le seabo, ha ho hlokeha. Mekhatlo eo e ts'oanela hape ho ts'ehetsa boiteko ba baits'okoli ba ho thibela ho ata ha ts'oetso ea HIV le AIDS le ho fokotsa sekhahla sa tsona.
- l) **Ho ba tsietsing.** Basebetsi le mekhatlo ea bona, ka ts'ebeliso- 'moho le le bahiri, ba ts'oanela ho ikholisa hore mabaka a ka ekeletsang ba bang ts'oetso a ea shejoa.
- m) **Ts'ehetsos ho ba ithaopelang ho hlabolloa maikutlo le ho hlahlobeloa ts'oetso ea HIV ka lekunutu.** Basebetsi le mekhatlo ea bona ba ts'oanela ho sebetsa le bahiri ho khothatsa le le ho ts'ehetsa ba lakatsang ho fuoa tlhabollo ea maikuto le ho hlahlojoa ka lekunutu.
- n) **Ts'ebeliso- 'moho boemong ba machaba.** Mekhatlo ea basebetsi e lokela ho ba khokanyan' a phiri le mekhatlo e kantle ho naha le lefats'e ka bophara ka ho sebetsa le lihlopha tse fapaneng, boemong ba tikoloho le ba machaba, mats'olong a toants'o ea HIV le AIDS mosebetsing, ekasita le a rutang basebetsi litokelo tsa bona.

6. Thibelo ka tlhahiso-leseling le thuto

Tlhahiso leseling le thuto li bohlokoa thibelong ea ho ata ha seoa sa HIV le AIDS, le hore basebetsi ba utloelane bohloko mosebetsing. Ka thuto e nepahetseng, basebetsi ba ka tseba ho itlhokomela khahlanong le ts'oetso ea HIV. Tsebo ena e ka thusa ho fokotsa haholo letsoalo le sekhoblo tse ka qhomang mosebetsing: ea ba ea qetella ka ho sokolla maikutlo le boits'oaro ba basebetsi. Manane a thuto a lokela ho raloa ka therisano le 'muso, bahiri le basebetsi, hammoho le baemeli ba bona, ka sepheo sa ho etsa bonnete ba ho fumana ts'ehetso ho tsoa boholong hoe bohle ba nang le kableo ba nke karolo ka tsela e phahameng.

Tlhahiso-leseling le thuto li lokela ho fanoa ka mekhoha e mengata; ho se sebelisoa libuka feela. Ho ka sebelisoa le mekhoha ea ho ruta batho ba le hole, haeba ho hlokeha joalo. Manane a thuto a tlameha ho ipapisa le lilemo tsa ba rutoang, hore na batho ba rutoang ba batona kapa ba bats'ehali, ke batho ba mofuta ofe, meetlo le litloaelo tsa bona, hape le

hore na ts'ebetsong ea bona ba sebetsa mosebetsi o ba behang tsietsing ea ho fumana ts'oaetso kap che. Taba e 'ngoe e kholo, ea bohlokoa, ke hore batho ba rutang litaba tsa HIV le AIDS e lokela ho ba batho ba ts'epahalang 'me ba hlomphehang. Ho rutana ha lithaka ka bobona ho ee ho bonahale ho thabeloa 'me e bile ho atleha haholo; joaloka ha batho ba phelang le ts'oaetso ea HIV le AIDS ba thabela ho kenya letsoho ha ho etsoa meralo ea ho loants'a HIV le AIDS le ho phethahatsa manane.

6.1 Mats'olo a tlhahiso-leseling le a tlhokomeliso

- a) Manane a tlhahiso-leseling, moo ho hlokehang, a tlameha ho hokahanngoa le mats'olo a reretsoeng ho rupela batho ba sebakeng se le seng, ba mafapha le tikoloho kapa naha. Manane ao a fane ka tlhahiso-leseling ea morao-rao ea hore na kokoana-hloko ea HIV e ts'oaetsoanoa joang, hape ha e ts'oaetsanoa joang. Manane ao a tlameha ho ruta batho ho tlosa lits'oso tse teng ka HIV le AIDS, hore na HIV e ka thibleoa joang, hore ha ho sebelisoa meriana efe phekolong ea motho ea phelang le ts'oaetso, le hore na AIDS e thefula batho ka bomong joang, menyetla ea ho hlokomela, tshetso le ho oka.
- b) Ho lekoe ka litsela kapa mekhoha eohle hore mananeo a tlhahiso-leseling, lithupelo le mats'olo holim'a litaba tsa HIV le AIDS li hokahanngoa le tse ling tse ntseng li ts'oana le tsona, tse kang thupelo ka leano la basebetsi, le mananae a bophelo bo botle mosebetsing, ekasitana le manane a ho qoba khethollo mosebetsing.

6.2 Manane a thuto

- a) Maano a ho ruta a tlameha ho thehoa ka therisano lipakeng tsa bahiri le basebetsi, hammoho le baemeli ba bona; ha ho lumelleha, litherisano li etsoe lipakeng tsa 'muso le bohle ba nang le seabo, ha feela ba e-na le litsebo tsa ho ruta ka HIV le AIDS, ho hlabolla le ho oka. Maano a tla sebelisoa ho ruta e be a tla etsa hoe ho be le puisano ka mahlakoreng a mabeli, 'me motho ka mong a be le bolokohi ba ho kenya letsoho.
- b) Ho lokeloa ho eloa hloko hore basebetsi ba rutoa lihoreng tsa mosebetsi, 'me lithus-thuto le tsona li lokla ho etsoa e le hore basebetsi bat le ba tsebe ho li sebelisa ha ba se mosebetsing. Moo basebetsi ba rutoang, nako eo ba rutoang ka eona ba tlameha ho nkoa e le karolo ea nako ea mosebetsi.
- c) Haeba ho etsahala, manane a thuto a ts'oanela:
 - ho kenyeletsa lithuto tse ka etsang hore basebetsi ba ele hlokokotsi e ka ba hlahelang (e ka ba ka bomong kapa hammoho), 'me ba be ba li qoble ka therisano, lipuisano le nelehetsano ea litaba; ekasitang le thuto ka mekhoha ea ho li qoba le manane a tlhabollo;
 - ho hatlella ka thata taba ea hore basebetsi ba elelloe boits'oaro bo kotsi le maemo a mang a kotsi, joaloka ho chenchana mosebetsi ho ka 'nang ha beha

bophelo ba lihlopha tse ling tsa basebetsi kotsing ea ho fumana ts'oaetso ea HIV;

- ho hlaha basebetsi leseling ka hoe kokoan-hloko ea HIV e ka ts'oaetsanoa ka ho sebelisa liente tse nang le ts'oaetso le hore nab a ka qoba le ho fokotsa ts'oaetso joang;
- ho khothaletsa mebuso le bahiei le mekhatlo ea basebetsi ea linaha tsa boahelani le kahre ho naha ho ts'oara lipuisano;
- ho hlokomelisa batho ba ithutang mosebetsi oa matsoho ka kotsi le lit-tlamorao tsa HIV le AIDS, ebang ke likolong kapa mesebetsing ea 'muso, lifemeng kapa mesebetsing emeng. Tlhokomeliso e tlameha ho etsoa ka ts'ebeliso-'moho le mekhatlo ea basebetsi;
- ho ntlafatsa le hoanetsa mats'olo a ho hlokomelisa bana le basali ka ts'oaetso ea HIV le AIDS;
- ho hlakisa ka tsela e khethehileng hore basali ba fumana ts'oaetso habonolo le hre na ho ka etsoa maoala afe ho ba ts'ireletsa le ho fokotsa kotsi ea ts'oaetso (sheba karo ea 6.3);
- ho hlalosea batho hore ba utloisise hore kokoana-hloko ea HIV ha e ts'oaetsanoa ka ho thetsana, le hore batho ba nang le ts'oaetso ha ba ea ts'oaneloa ho nenoa kapa ho khesoa, empa ba tlameha ho ts'ehetsoa le ho amoheloa mesebetsing;
- ho hlalosea basebetsi masisa-pelo a bakoang ke kokoana-hloko ea HIV, 'me ka hona ba utloelane bohloko; ba qobe ho khetholla basebetsi ba nang le ts'oaetso;
- ho fa basebetsi monyetla oa ho qoqa ka HIV le AIDS, le ho arolelana maikutlo holim'a tsona;
- ho ruta basebetsi (haholo-holo ba hlokomelang bophelo ba ba bang) hore na likotsi li ka qojoa ka tsela efe (Universal Precautions) le ho ruta ka litsela tse ka latelaoang ha kotsi e se e le teng;
- ho ruta basebetsi hore na ts'oaetso ea mafu a likobo le lefuba li ka thibelo le ho laoloa joang, eseng feela hobane mafu ana a ka baka ts'oaetso ea HIV le AIDS, empa hobane ebile e le mafu a ka pheko lehlang. Kahoo, pheko ea 'ona e ntlafatsa bophelo 'me e thibela ts'oaetso;
- ho anetsa tsebo le thuto ka tlhokomelo le paballo ea 'mele le phepo e nepahetseng;

- ho anetsa tsebo le thuto ka mekhoha ea thobaloano e sireletsehileng, ho kenyeletsa le ho ruta batho ka mokhoa o nepahetseng oa ho sebelisa likhohlopo tsa banna le tsa basali;
- ho khothaletsa basebetsi ho rutana le ho bonts'ana mathata a tlišoang ke HIV le AIDS;
- ho lisoa ka linako tsohle, ho hlahlojoa, ho ntlafatsa le ho fetoloa ha ho hlokeha.

6.3 Manae a reretsoeng teka-tekano ea ba batona le ba bats'ehali

- a) Manane ohle a tlameha ho fana ka monyelta, a ipapisitse le botona kapa bots'ehali ba bao a a reretsoeng. Hona ho kenyeletsa hore hloko e ncoe le ntlheng ea hore na ke batho ba 'mala ofe kapa hore na ke banna ka basali. Hona ho bolela hoe ho lokela hre ho hlakisoa hore na mananeo a reretsoe basali le banna kapa a reretsoe basali feela, kapa banna feela, e le hobane ho hlokomelehile hore likotsi tseo banna kapa basali ba bang ho tsona li fapane ka sebophelo le matla.
- b) Tlhahiso-leseling e fuoang basali e ts'oanela ho hlokomelisa basali, haholo ba bacha, hore ba kotsing e kholo ea ho fumana ts'oaetso.
- c) Thuto e fanoang e tlameha ho thusa banna le basali ho utloisisa le ho qhela ho se lekane ka matla mosebetsing le likamanong tsa botho; tšheketso le likhoka li sebetsoe ka ho khetholoha.
- d) Manane a lokela ho thusa basali ho utloisisa litokelo tsa bona mosebetsing le ka thoko ho mosebetsi; 'me lib a matlafatse hore ba tsebe ho its'ireletsa.
- e) Thuto e reretsoeng banna e lokela ho hlokomelisa ka HIV le AIDS, hore na ba ka etsa maano afe ho matlafatsa boikarabello ba bona thibelong ea HIV le AIDS.
- f) Mananeo a thibelo a tobisitsoeng ho banna ba robalang le banna ba bang ka therisano le basebetsi ba joalo, esita le baemeli ba bona, a hlahisoa.

6.4 Khokahano le manane a ntlafatso le kanetso ea bophelo bo botle

Moo ho ka etsahalang, manane a thuto a hokahangoe le a reretsoeng bophelo bo botle bo kenyelelitseng tlhokomeliso ka ts'ebeliso e sa nepahalang ea lithethefatsi, khatello ea maikutlo le pelehi mosebetsing. Mekhatlo ea basebetsi le likomiti tsa bophelo le ea ts'ireletseho e seng e ntse e le teng, e ka sebelisoa tlhokomelisong le thutong ea basebetsi ka litaba tsa amanang le HIV le AIDS le hore ba kene mats'olong a joalo ka mokhoa o joang.

Khokahano pakeng tsa thuto le bophelo bo botle e tlameha ho supisa batho hore ts'oaetso e ka fumanoa ka ho sebelisa liente tse nang le kokoana-hloko ea HIV ha ho entoa motho

ka morian kapa ka lithethefatsi. Ho ka boela ha hlakisoa hore boits'oaro ba motho ea tahiloeng ka lebaka la joaloa kapa lithethefatsi bo ka mo hulela ts'oaetsong ea kokoana-hloko ea HIV.

6.5 Mehato e ka nkuoang ho thusa le ho ts'ehetsa batho ho fetola boits'oaro

- a) Basebetsi ba ts'oanela ho fumants'oa thuto e nepahetseng ea morao-rao e ka ba thusang ho qoba ts'oaetso, 'me moo ho lokelang, ba fumants'oe likhohlopo tsa banna le tsa basali.
- b) Basebetsi ba lokela ho hlahlobeloa mafu a likobo le lefuba e sa le qalong, ho a phekola le ho a laola. Batho ba tlameha ho entoa ka mamao a se nang ts'oaetso kapa ba bolelloe hore nab a ka fumana mamao ho kae.
- c) Basebetsi ba basali ba hlokang chelete ba lokela ho fuaoa thupelo hre nab a ithusa joang ho etsa mesebetsi e menyenyane e ka ba fang chelete; le hore nab a ka fokotsa lekhetho joang 'me ba eketsa meputso ea bona joang.

6.6 Merero ea tlhahiso-leseling ho batho ba metseng le sechabeng

Bahiri, basebetsi le mekhatlo ea bona, ba lokela ho anetsa tsebo le manaen a thuto mabapi le thibelo le taolo ea HIV le AIDS metseng ea bona, haholo-holo likolong. Motho e mong le e mong a khothaletsoe ho kenya letsoho toants'ong ea HIV le AIDS, ka sepheo sa hore bohle ba be le monyetla oa ho hlalisa maikutlo, ho boulela boiketlo ba basebetsi ba phelang le ts'oaetso, ka hore ba se khesoe kapa hona ho lahloa. Merero ea mofuta ona e ts'oanela ho kopaneloa le makala a mang a naha le a metse.

7. Thupelo

Thupelo e lokela ho tobisoa, le ho etsetsoa lihlopha tse fapaneng tse rupeloang: baokameli, batsamaisi le ba shebaneng le boiketlo ba basebetsi; basebetsi le baemeli ba bona; barupeli ba barupeli (ba batona le ba bats'ehali); lithaka tse rutanang; ba shebaneng le bophelo bo botle le thibleo ea likotsi; le bahlahlobi ba lifeme/ts'ebetso. Molemong oa ho qoba litjeho tse phahameng tsa lichelete, ho ka kopjoa mekhatlo e meholo e sebetsanang le HIV le AIDS ho fana ka tlatsetso kapa ka thupelo le barupeli; mohiri ka mong a ka ikoetlisa sehlotsoana sa hae sa barupeli.

Barupeli ba ka ba le lisebelisoa tsa mofuta e sa ts'oaneng ho latela seo bas eng ba ntse ba e-na le tsona. Lisebelisoa tse joalo li etsoe ka tsela eo ba li reretsoeng bat la li utloisisa, le hore e be tse amohelehang ho bona, ho ea ka maemo a fapaneng a banna le basali. Barupeli ba rupelloe ho sebetsana le khethollo khahlanong le batho ba bang ka lebaka la morabe kapa botona kapa bots'ehali ba bona. Lithupelo li ipapise ka se etsahalang libakeng tse ling le ka tseo ba nang le tsona. Hangata, barupeli ba koetlisehileng e ntse e le basebetsi ba bona, ka lebaka leo, ho rutana ho khothaletsoa ka mekhahelo eohle.

Lithupelo li lokela ho kenyeletsoa merealong ea mosebetsi ea selemo le selemo, 'me hona ho etsoe ka therisano le basebetsi le baemeli ba bona.

7.1 Lithupelo tsa baokameli, batsamaisi le ba ikarabellang boiketlong ba sechaba

Ka thoko le ho hlahisa basebetsi leseling le ho ba fa tsebo le thuto, bohle ba tsamaisang le ba okametseng ba lokela ho rupelloa:

- ho hlaloseisa ba nang le ts'oaetso le ho ho arabela lipotso malebana le melao e laolang leano la HIV le AIDS mosebetsing;
- ho tseba haholo ka HIV le AIDS e le hore bat le ba tsebe ho thusa basebetsi ba bang ho fumana tsebo le kutloisiso tse nepahetseng ka ho ata ha HIV le AIDS mosebetsing;
- ho hlaloseisa basebetsi ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS menyetla ea bolulo, e le hore bat le ba tsebe ho sebetsa halelele ka moo ho ka etsahalang;
- ho ba hlokolosi le ho laola boits'oaro mosebetsing, e le ho felisa taba ea ba nenoang kapa ba khetholloang le ho behelloa ha basebetsi ba nang le HIV le AIDS kathoko ho mosebetsi;
- ho eletsa basebetsi ka lits'ebeletso tsa bophelo bo botle le melemo e men geo ba ka iphumanelang eona sechabeng.

7.2 Thupelo ea Basebetsi ba rupelang ba bang

Basebetsi ba rupelang ba bang ba tlameha ho fuoa thupelo e khethehileng e le hore:

- ba be le tsebo e phethahetseng ea hore na HIV le AIDS ke ling le hore li ka thibleoa joang; e le hore bat le ba tsebe ho fna ka tsebo le thuto ho basebetsi ba bang.
- ba ele hloko ho se khetholle batho ho latela morabe, botona ka bots'ehali; kapa hore na ke ba bochaba bofe lithupelong tsa bona;
- ba ikamahanye le ho its'etleha ka maano a seng a ntse a le teng mosebetsing, joalo ka tlhekefetso ka motabo le batho ba nang le bokooa mosebetsing;
- ba rute basebetsi –'moho hore ba elelloe lintho le maemo bophelong ba bona tse ka ba ekeletsang kotsi ea ts'oaetso;
- ba tsebe ho thusa basebetsi ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS ka ho ba hlabolloa maikutlo hore ba ikamohele 'me ba tsebe seo ba lokelang ho se se etsa ka boemo ba bona le mathata a tlišoang ke ts'oaetso ea HIV le AIDS.

7.3 Thupelo ea baemeli ba basebetsi

Baemeli ba basebetsi ba ts'oanela ho fumants'oa thupelo lihoreng tsa mosebetsi. Thupelo e joalo e ba lokisetse:

- ho hlaloseisa basebetsi ba bang le ho arabela lipotso malebana le leano le latelaoang mosebetsing;
- ho rupela basebetsi ba bang hore le bona e be barupeli mananeng a thuto.;
- ho elelloa ka potlako haeba ho e-na le boits'oaro kapa tloaelo ea ho khetholla kapa ho nena basebetsi ba nang le ts'oetso ea HIV le AIDS, e le hore maemo a joalo a felisoa hang-hang;
- ho thusa le ho emela basebetsi ba nang le mafu a bakoang ke HIV le AIDS hore ba fumane bolulo bo amohelang ha ba entse kopo e joalo;
- ho fa basebetsi tlhabollo ea maikutlo ka sepheo sa hre ba elelloe le ho qoba lintho tse ka ba behang kotsing ea ts'oetso, bophelong ba bona e le batho;
- hore ba rutoe hantle ka HIV le AIDS e le hore ba tsebe ho ruta basebetsi ba bang ho phema kapa ho qoba ho jala HIV le AIDS;
- ho etsa bonnete bah ore tsebo eo ba nang le eona ka basebetsi ba bang, ka boemo ba bona ba HIV le AIDS, ba e boloka e le lekunutu.

7.4 Thupelo ea ba shebaneng le bophelo bo botle le thibelo ea likotsi mosebetsing

Kathoko ho tlhahiso-leseling le manane a thuto a lebisitsoeng ho basebetsi bohle, ba shebaneng le bophelo bo botle le ts'ireletseho likotsing, ba tlameha ho fuoa koetliso e khethihileng hore ba tle ba tsebe:

- hore na HIV le AIDS ke ling le hore na li ka thibelo joang e le hore ba tle ba tsebe ho ruta basebetsi ba bang;
- ho hlaloba boemo ba mosebetsing le ho sheba mekhoa ea ts'ebetso kapa maemo a ka fetoloang kapa a ntlafatsoang e le ho fokotsa mekhoa e behang basebetsi kotsing ea HIV le AIDS;
- ho hlakomela hore na mohiri o fana ka maemo a bophelo bo botle bo bolokehileng mosebetsing le a thuso ea pele (first aid)
- ho ikholisa hre tlhahiso-leseling ka HIV le AIDS haeba e le teng, e bolokoa e le lekunutu le leholo joalo ka litaba tsa mafu a mang a basebetsi. Litaba tse joalo li

ka boleloa feela ho ipapisitsoe le meloa e behiloeng ke ILO holim'a ts'ireletso ea litaba tsa basebetsi tsa botho;

- ho fa basebetsi tlhabollo ea maikutlo e le hore ba hlokomele le ho qobal lintho tse ka ba behang kotsing ea ts'oaetso ea HIV le AIDS;
- ho fetisetsa basebetsi lits'ebeletsong tsa kalafo tse mosebetsing, kapa tse kantle ho mosebetsi moo ba ka fumanang thuso e potlakileng mabapi le litlhoko tsa bona.

7.5 Thupelo ea bahlahlobi ba basebetsi le lifeme

Bookameli bo hloahloa, bo nang le boiphihlelo, bo ts'oanela ho etsa bonnete ba hore bahlahlobi ba ts'ebetso lifemeng le mosebetsing ba fumana tsebo e felletseng ea ho etsa mosebetsi oa bona oa bohlahlobi, ho eletsa le ho bona hre mosebetsi o tsamaea hantle, haholo mabapi le thibelo ea HIV le AIDS mosebetsing. Ho fihlela tsena, bahlahlobi ba ts'oanela ho fumants'oa thupelo e khethehileng holim'a HIV le AIDS le litsela tsa ts'ireletso mosebetsing. Thupelo e lokela ho kenyeletsa:

- ho tseba melao e nepahetseng ea macha ea basebetsi, e laolang khetholo mosebetsing, haholo Tumellano ea (Employment and Occupation) No. 111, ekasitana le melao le melaoana ea naha;
- ho elellisoa basebetsi le baokameli ka litaba tsa HIV le AIDS;
- ho kenyeletsa litaba tse amanang le HIV le AIDS le ts'ireletseho le bophelo bo botle mananeng a bona a lithupelo tsa kamehla mosebetsing;
- ho thusa basebetsi ho fumana melemo e ba ts'oanelang (e kang to tseba ho tlatsa liformo tsa melemo) le ho bona hore ba sebeletsoa ho ea ka moo molao o bolelang;
- ho elelloa ha ho hatikeloa litokelo tsa basebetsi kapa ho sa sebetsoe ho ipapisitsoe le litokelo tsa bona malebana le boemo ba bona ba HIV le AIDS;
- tsebo ea ho bokella le ho beha ka mahlofo itaba tse amanang le HIV le AIDS mosebetsing, haeba li reretsoe boithuto ba lekala la bongaka le shebaneng le boteng, ts'oaetso le taolo ea mafu a seoa, kapa lekala la boiketlo ba sechaba, ho latela ka moo molao ona o ka bolelang ka teng.

7.6 Thupelo ea basebetsi ba thetsang/amang mali le maro a 'mele oa motho

Basebetsi bohle ba ts'oanela ho fumana thupelo e ba rutang mekhoha ea ho its'ireletsa likotsing tse ka hlahang mosebetsing le thuso ea pele. Manane a thuto a ba rupelle:

- ho fana ka thuso ea pele, pele motho a ka isoa kapa a fetela ngakeng;

- ka mekhoha/litsela tsa ho qoba ho thetas/ama mali le maro a mang joalo ka ha Sehlomathiso II se supa;
- ka ts'ebeliso e nepahetseng ea thepa ea boits'ireletso;
- ho nka likhato tse nepahetseng tsa ho its'ireletsa haeba mosebetsi a ka ts'oara kapa a thetas mali kapa maro a tsoa 'meleng oa motho;
- litokelo bsa bona malebana le mats'eliso a ba lokelang haeba ba ka fumana kotsi mosebetsing;

le ho hatella taba ea hore ha se batho ba nang le ts'oaetso kapa bao ho nahanoang hore ba na le ts'oaetso ea HIV le AIDS feela ba ts'oanelang ho itlhokomela.

8. Tlathhobo ea mali

Tlathhobo ea mali, ea ho bona hore na motho o na le ts'oaetso ea HIV, e se ke ea etsetsoa mosebetsing ho hang, ntle le ha ho lateloa melaoana e bukaneng ena. Ho etsetsa lihlahlobo tsa mali mosebetsing ha ho hloka hahle; hape ke tlolo ea molao e laolang litokelo tsa mantlha tsa botho, e bileng e tlosang seriti sa basebetsi hobane ho ka etsahala hore lipheto tsa mali a motho li tsejoe ke batho ba bang 'me ba li sebelise hamper. Motho ea hlahlobetsoeng mosebetsing a ka iphumana a se a tlameha ho hlahisa kapa ho bolela maemo a hae. Motho leha a ka hlahlobeloa moo e seng mosebetsing oa hae, o lokela ho hlahlojoa ka boithapo le boikhetlo ba hae; 'me tlathhobo ea mofuta o joalo e etsoe ke setsebi, lekunutung le phethahetseng.

8.1 Tse sa lokeloang ho etsoa ha motho a hiroa

Motho ha a hiroa kapa a ekeletsoa konteraka, a se ke a qobelloa ho hlahloba HIV. Tlathhobo ea ka mehla ea ngaka, e kang ea ho hlahlobela hore na motho o phela hantle kapa o matlafetse pele a qala mosebetsi, kapa ea mehla ea basebetsi, e se ke ea kenyeletsa ho qobella batho ho hlahlobeloa HIV.

8.2 Tse sa ts'oanelang ho etsoa ha motho a batla ho nka enshoreense

- a) Tlathhobo ea HIV e se ke ea e-ba tlhoko e ka etsang hore motho a fumants'oe enshoreense efe kapa efe, ekasita le ha e le bakeng sa ho kenela matsete a mosebetsing kapa enshoreense ea bophelo bo botle.
- b) Likh'ampani tsa enshoreense li se ke tsa batla hore basebetsi ba feme efe kapa efe ba hlahlobeloe HIV pele li ka sireletsa feme e joalo. Likh'ampani tsa enshoreense li ka etsa likhakanyo tsa tsona tsa lits'enyehelo le tsoala li ipapisitse le lipalo tse teng malebana le tsa sechaba ka kakaretso.
- c) Bahiri ba se ke ba thusa likh'ampani tsa enshoreense ho hlahloba basebetsi HIV ha ba batla ho nka enshoreense. Litaba tseo mohiri a nang le tsona ka maemo a

basebetsi a HIV e be lekunutu la lae le basebetsi ba joalo, 'me a se ke a le joetsa motho ofe kapa ofe.

8.3 Kaloso ea mafu a seoa

Tlhatlhobo ea maemo a basebetsi malebana le HIV e ka etsoa mosebetsing, ho sa hlahisoe mabistso a basebetsi. Hona ho ka etsoa feela hoe ho bonahale hore na maemo a basebetsi a HIV ka kakaretso ke afe. Hona ho lokeloa ho etsoa ho ntse ho eloa hloko mekhoha ea ho etsa lipatlisiso, e boulelang lekunutu le ho sireletsa litokelo tsa mantlha tsa botho. Moo ho etsoang lipatlisiso tse joalo, basebetsi le bahiri ba lokeloa ho atameloa, ho rerisoa le ho tseba. Litaba tse tla fumanoa kamor'a lipatlisiso tseo li se ke tsa sebelisoa ho khetholla batho ka bomong kapa ka lihlopha. Ha ho ka tsebahala hore na maemo a motho e mong ka afe, e tla ba tlhatlhobo ha e-ea etsoa ka lekunutu.

8.4 Ho ithaopela ho hlahlojoa

Basebetsi ka nako e 'ngoe ba ka lakatsa ho tseba maemo a bona malebana le ts'oetso ea HIV, 'me ba ithaopela ho hlahlojoa. Tlhatlhobo e joalo e lokela ho etsoa ke lefapha la lits'ebeletso tsa bophelo b botle ba sechaba. Moo ho nang le lits'ebeletso tsa lekaneng tsa bophelo, tlhatlhobo ea HIV e ka etsetsoa mosebetsi ea ikopelang ho hlahlojoa, 'me ea etsang kopo ea hae ka mongolo. Mosebetsi ea joalo a ka kopa keletso ho moemeli oa basebetsi haeba h hlokeha. Tlhatlhobo e lokela ho etsoa ke motho ea nang le tsebo e phethahetseng 'me a e etse ka lekunutu le leholo. Motho ea etsang tlhatlhobo, o ts'oanela ho fa mosebetsi tlabollo ea maikutlo pele le kamorao ho tlhatlhobo, e le hoe motho eo a nahane hantle hore na haebo mosebetsi eo o motona kape o mots'ehali, o tla utloisisa tlhatlhobo joang, na o tla bona melemo le mathata a eona, ekasitana le hore na ha se a fumane sephetho sa maemo a hae o tla ba joang. Lintlha tsena kaofela motho ea hlahlobang o tlameha ho le ela hloko.

8.4 Tlhatlhobo le pheko kamor'a ho ts'oara mali kapa maro a mang a 'mele oa motho

- a) Haeba ho ka bonahala hore basebetsi ba ka 'na ba ts'oara mali kapa maro a 'mele oa motho mosebetsing, feme e ts'oanela ho ba le mekhoha ea ho laola ts'oetso e ka hlahang.
- b) Haeba motho a ts'oere maro a ka bang le ts'oetso (mali, maro a mang a 'mele oa motho) mosebetsing, mosebetsi ea joalo o tlameha ho fua tlabollo ea maikutlo hang-hang, e le hore a amohele le ho utloisisa boemo boo ba litab, le maemo a bophelo a ka 'nang a mo hlahela; bohlokoa ba ho hlahloba mali le monyetla oa ho iphumanela pheko e thibelang ts'oetso le ho fetisetsoa ngakeng e lokelang. Ha boemo ba kotsi ena bo shebiloe, mosebetsi o lokela hore joale a fumants'oe boeletsu le tataiso holim'a litokelo tsa hae molaong, tse ahang kahore lits'oanelo le mehato eo a tlamehang ho e nka ho fumana mats'eliso a basebetsi.

9. Ho oka le ts'oaetso

Kutloelano-bohloko, ho oka le ts'ehetso ke lits'iea tse lokelang ho latelaoa ha ho sebetsanaoa le HIV le AIDS mosebetsing. Ho sebelisoa mekhoa le maoala a khothaletsang ho bua phatlalatsa ka boemo ba bona ba HIV, ho amohela le ho ts'ehetsa basebetsi ba boletseng boemo ba bona ba HIV, 'me ho etsoe bonnete ba hoe ha ba khetholloe kapa ho beoa sekhobo.

E le ho fokotsa sekhahla sa HIV se AIDS mosebetsing, lifeme le lokela ho fana ka tlhabollo ea maikutlo le ho ts'ehetsa basebetsi ba nang le ba anngoeng ke HIV le AIDS. Moo ho seng ho ntse ho e-na le lits'ebeletso tsa bophelo bo botle mosebetsing, ho fanoe ka kalafo e lokelang. Moo lits'ebeletso tsena li leng sieo, basebetsi ba bolelloe hore nab a ka li fumana kae kante. Likhokahanyo tsena li na le molemo oa ho kenyeletsa le malapa a basebetsi, haholo-holo bana ba bona. Ts'ebeliso le mebuso, bahiri, basebetsi le mekhatlo ea bona hamoho le ba bang ba nang le kabelo e ka etsa hore ho fanoe ka lits'ebeletso tse ntle le phokotso ea lits'enyehelo kapa litjeho.

9.1 Ho ts'oana ha HIV le AIDS le mafu a mang a sekhahla

- a) Ts'oaetso ea HIV le AIDS e ts'oanela ho nkoa joaloka mafu a mang a sekhahla mosebetsing, 'me li se nkoe hanyenyane ho a feta.
- b) Basebetsi ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS ba lokela ho nkoa joaloka basebetsi ba bang ba nang le mafu a sekhahla; 'me le bona ba fumane litsiane tse kang mats'eliso a basebetsi le kamohelo ho hlaha ho basebetsi ba bang.
- c) Ha feela basebetsi ba ntse ba phetse hantle 'meleng bakeng sa mosebetsi oo ba o etsang, ba tlameha ho fuoa monyaka oa menyetla e kang ho nyolleloa maemong a holimo kapa ho isoa makaleng a mang.

9.2 Tlhabollo ea maikutlo

- a) Bahiri ba ts'oanela ho khothaletsa basebetsi ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS ho sebelisa tsebo le thuso tse hlahang kante, tse kante ho libaka tsa bona tsa ts'ebetso, sebakeng sa tlhabollo; kapa moo ho lokelehang, 'me feme e ka sebelisa lefapha la eona la ts'ireletseho le bophelo bo botle mosebetsing ho fana ka tlhabollo kapa lenane la bona la ts'ebetso, haeba ho fanoa ka tlhabollo ka lekunutu le ka tsela e khethehileng.
- b) Ho phethahatsa taba ena, bahiri ba hlokomeli tsena tse latelang:
 - ba ka batla litsebi, mekhatlo e ithusang le lits'ebeletso tse haufinyane kapa tsa tikoloho tse nang le boiphihlelo le tsebo tsa ho hlabolla litabeng tsa HIV le AIDS le kalafong ea HIV;

- ba ka batla mekhatlo ea sechaba, e nang kapa e se nang sebopeho sa bonagaka, e ka bang molemo ho basebetsi ba nang le HIV le AIDS;
 - ba ka eletsa mosebetsi ho hlahlloja le ho fumants'oa litlhare ke ngaka ea hae kapa ke batho ba nang le tsebo e itseng. Haeba ho se na motho ea ka thusang mosebetsi haufinyane, mohiri o ts'oanela ho utloa e le tokelo ea hae ho nka bohato ba ho fumanela mosebetsi ea joalo thuso.
- c) Bahiri ba lokela ho fa basebetsi ba nang le HIV le AIDS nako e lekaneng ea ho fumana tlhabollo le kalafo, ho ea kamoo melao ea naha e bolelang ka teng.
- d) Ts'ebetso ea tlhabollo ha e-ea ts'oanela ho lefelloa ke mosebetsi, 'me e ts'oanela ho fanoa ho etsoe hloko litlhoko le maemo a basali le banna. Ho ka ba bohlokoa ho lifeme ho hokahana le mebuso, basebetsi le mekhatlo ea bona, le ba bang ba nang le tokelo ho bopa le ho fana ka ts'ebetso e joalo.
- e) Baemeli ba basebetsi ba ts'oanela ho thusa mosebetsi ea nang le ts'oetso ea HIV le AIDS ha ba kopuo ho etsa joalo.
- f) Lits'ebetso tsa tlhabollo li tlameha ho ruta basebetsi bohle ka litokelo le melemo eo ba lokelang ho e fumana mosebetsing, e kang ho ithuta mahlale a bophelo a ka ba thusang ho sebetsana le HIV le AIDS.
- g) Haeba basebetsi ba ka fumana ts'oetso ea HIV mosebetsing, bahiri ba tlameha ho ba fa nakonyana, empa bas a fokoletsoe moputso, 'me ba be ba fuoe le nako ea ho ea fumanan tlhabollo ea maikutlo.

9.3 Lits'ebetso tsa mosebetsing le tsa bophelo bo botle

- a) Bahiri ba bang ba ka 'na ba thusa basebetsi ba bona ho fumana litlhare tse fokotsang sekhahla sa ho ata ho kokoan-hloko ea HIV. Moo ho seng ho ntse ho e-na le lits'ebetso tsa bophelo bo botle lifemeng, e ka khona li fanoe ka kopanelo le 'muso le ba bang ba nang le kabelo, le lits'ebetso tsa mefuta e fapaneng, e le ho fokotsa sekhahla sa HIV le AIDS le ho thusa basebetsi ba phelang le ts'oetso ea HIV le AIDS.
- b) Lits'ebetso tsena le kenyeletse meriana e fokotsang sekhahla sa ho ata ha kokoana-hloko ea HIV 'meleng, le kalafo ea ho phekola mafu a bakoang ke ts'oetso ea HIV, tlhabollo ea maikutlo holim'a phepo e nepahetseng le lihaha-'mele, phokotso ea khatello ea maikutlo le ho alafshoa bakeng sa mafu a jelang phate a kenyeletsang mafu a likobo le lefuba.

9.4 Likhokahanyo le lihlopha tse ithusang le tsa metse

Haeba ho ka etsahala, bahiri, mekhatlo ea basebetsi le basebetsi ba bophelo bo botle, ba lokela ho theha lihlopha tsa ba ithusang mosebetsing kapa ho fetisetsa basebetsi ba

anngoeng ke HIV le AIDS lihlopheng tsa ba ithusang le mekhatlong ea ts'ehetso e teng sechabeng.

9.5 Melemo le litsiane

- a) Mebuso, ka therisano le batho ba sebetsanang le ba bang, ba tlameha ho etsa bonnete ba hoe litsiane tse tlas'a molao le melaoana ea naha li fumanoa ke basebetsi ba nang le HIV le AIDS, joaloka ba bang ba nang le mafu a sekhahla. Mebuso e boetse e loketse ho hlahloba le ho bona hore melemo e mecha e fanoang ho loants'a mathata a HIV le AIDS a ntseng a tsoela pele, hore e teng kamehla.
- b) Bahiri le mekhatlo ea bahiri le ea basebetsi ba ts'oanela ho kena lipuisanong le 'muso hore ho thehoe litsela tsa ho fumants'a basebetsi ba nang le HIV le AIDS lithuso tse kang hore ba 'ne ba fumane meputso le litsiane tse ling.

9.6 Litsiane

- a) Mebuso, bahiri le mekhatlo ea basebetsi ba tlameha honka mehato eohle ho etsa bonnete ba hoe basebetsi ba nang le HIV le AIDS hammoho le ba malap a bona ha ba sekisetsoe ha ho fanoa ka litsiane le liphallelo ke 'muso, le matsete a etsoang mosebetsing. Melemo ena e tlameha ho fumants'oa le basebetsi ba sebetsang mosebetsi o ka ba behang tsietsing kapa kotsing ea ho fumana ts'oaetso ea HIV le AIDS, hammoho le ba malapa a bona.
- b) Manane a litsiane, liphallelo le matsete a tlameha ho tsoela basebetsi ba nang le HIV le AIDS molemo joalokaha a tsoela basebetsi ba nang le mafu a sekhahla molemo.

9.7 Boimamelo le lekunutu

- a) Mebuso, mekhatlo ea enshoreense le bahiri ba tlameha ho etsa bonnete ba hoe tlhahiso-leseling e amanang le tlhabollo, ho oka, kalafo le phumants'oa ea litsiane li bolokoa e le lekunutu, joaloka litaba tsa bongaka tse amang basebetsi, 'me li ka fumanoa ha feela ho ipapisitsoe le molao oa ILO oa poloko le ts'ireletso ea litaba tsa basebetsi (Occupational Health Services Recommendation, 1985 (No. 171)).
- b) Batho ba ka thoko, ba kang ba bolokang lichelete, ba laolang litsiane tsa sechaba le matsete a mosebetsing, ba ts'oanela ho boloka litaa tse amanang le ts'oaetso ea HIV le AIDS e le lekunutu, joaloka litaba tsa bonga tse amang basebetse, ho latela molao oa ILO o amang ts'ireletseho ea litaba tsa mosebetsi ka mong.

9.8 Lithuso tse fuoang mosebetsing le ba lelapa la hae

- a) Ho latela boemo ba seoa sa HIV le AIDS, manane a thuso a etsetsoang basebetsi a ka 'na a hloka ho thehoa kapa ho atolosoa ka tsela e nepahetseng hore a

kenyeletse lits'ebeletso tse ngata tse thusang basebetsi e le karlo ea mala, le ho ts'ehetsa malapa a bona. Hona ho tlameha ho etsoa ka thereisano le basebetsi le baemeli ba bona; 'me ho ka 'na ha etsoa ts'ebelisano-'moho le 'muso le ba bang ba amehang, ho lateloa boemo ba litlhoko le lisebelisoa.

b) Manane a joalo a tlameha ho ela hloko hore hangata basali ke bona ba nkang karolo e kholo tlhokomelong ea bakuli ba nang le mafu a bakoang ke AIDS. Mananeng ao, ho lokela ho eloa hloko litlhoko tsa basali ba bakhachane. Mananeo ao a tlameha hape ho arablea litlhoko tsa bana ba lahlehetsoeng ke motsoali kapa batsoali ba babeli ka lebaka la AIDS, 'me ka lebaka la boemo boo ba ka tlamehang ho tlohella sekolo ele hore ba eo sebetsa, 'me ba ka 'na ba ba sebelisoa hampe ka ho batloa likobo. Manane ana a hlokahalang a ka fanoa mesebetsing, kapa lifeme li ka ts'ehetsa manane a joalo ka kopanelo kapa ka ho fana ka konteraka ho feme e ka tsebang ho fana ka lits'ebeletso tse joalo.

c) Lenane la thuso ea malapa le ka kenyeletsa:

- ho fa mosebetsi matsatsinyana a hore a se ke a ea mosebetsing ha a hlahetsoe ke mokhohlane;
- ho memeloa ho kenya letsoho mananeng a tlhahiso-leseling le a thuto ka HIV le AIDS;
- ho khothaletsa batho ho theha lihlopha tsa ts'ehetso, hammoho le lihlopha tsa ba ithusang;
- ho thusa malapa a basebetsi ho fumana mesebetsi e meng e ka ba phelising bona e le basebetsi le ba malapa a bona, ha feela mosebetsi oo o sa kenakenane le sekolo;
- ho fana ka thuso ka tsela ea ho isa bana sekolong sa libuka kapa sa mosebetsi ola matsoho, hoe banan ba lahlehetsoeng ke motsoali kapa batsoali ka lebaka la AIDS ba 'ne ba tsebe ho iphelisa;
- ho sebelisana hammoho le bohle ba nang le kabelo le mekhatlo ea sechaba ho kenyeletsa li likolo tse kenoang ke bana ba basebetsi ba nang le HIV le AIDS;
- ho thusa ka chelete kapa lithuso tse ling;
- ho eletsa ka taolo ea litaba tsa lichelete tse amanang le bokulo le litlhoko tsa baphelisuoa;
- ho eletsa ka tlhahiso-leseling ea molao, keletso le thuso ho tsona tsa molao;

- ho thusa mabapi le kutloisiso ea mehato ea molao ho tsa bokulo le lefu, joaloka ho laola litaba tsa lichelete tse amanang le bokulo, ho ngola lengolo la kabo ea mafa kamor'a lefu le bojalefa;
- ho thusa malapa ho lokisetsa litsiane le matsete a etsoang mosebetsing
- ho etsa hore mosebetsi a fumane lichelete tsohle tsa hae pele a e-tsoa mosebetsing;
- ho eletsa malapa hore na a ka fumana thuso kae mabapi le litaba tsa molao le bophelo bo botle, kapa ho ba fa lethathamo la moo ba ka fumanang lithuso tseo teng.

Sehlomathiso I

Lintlha tsa bohlokoa ka seoa sena le li-tla-morao tsa sona.

Tseba ka HIV le AIDS

Kokoana-hloko ea HIV e bakang AIDS e kena 'meleng oa motho ka maro a mang a tsoang 'meleng oa motho – ka ho khetholoha mali, maro a tsoang bothong ba monna, marong a tsoang bothong ba basali le lebese la 'm'a. Ho hlokomelehile hore tso'oaetso e keng 'meleng ka mekhoha e mene: ha motho a etsa thobalano le motho ea nang le ts'oaetso kante ho boits'ireletso ba likhohlopo (ena ke tsela e atileng ho feta tse ling); mali le tse entsoeng ka mali joaloka ha motho a fua mali a motho e mong ea nang le ts'oaetso kapa setho se seng sa 'mele se nang le ts'oaetso; kapa ts'ebeliso ea ente kapa lintho tse ling tse phunyang letlalo 'me e sebelisitsoe ke motho ea nang le ts'oaetso; phetiso ho tsoa ho 'm'a ho ea ho lesea le sa le ka popelong kapa tlhahong ea lona; le ka ho anyesa. Kokoana-hloko ea HIV ha e ts'oaetsanoe ka ho thetsana, ho khohlola, ho thimola, ho akana, ho kopanela ntloana ea ho ithusa li libasekoma kapa ho ka lijana tse thetsitsoeng ke motho ea nang le ts'oaetso ea HIV. Ho noa kapa ho ja lijo tse ts'oeroeng ke motho ea nang le HIV ho k eke ha fetisa kokoana-hloko eo. HIV ha e ts'oaetsanoe ka ho long ke monoang kapa kokonyana efe kapa efe.

HIV e fokolisa sesole sa 'mele oa motho, 'me e o sitise ho itoanela. Motho a ka phela lilemo tse leshome le ho feta kamor'a ho fumana ts'oaetso, 'me ka nako ena ho sa bonahale mats'oao a AIDS, kape hona ho kula; empa a ka 'na a ts'oaetsa ba bang. Mats'oao a pele A AIDS ke: mokhathala, lets'ollo, feberu, liphetofo kelellong kang ho lebala, ho theooha 'meleng, ho khohlola nako e telel, lekhopho le iphethang, lebanta li liso tsa molomong, le ho rurua lits'oelesa. Mafu a jellang phaate a kang mofets'e, hloho e opang haholo ka mohanong, serame sa mats'oafu le lefuba le 'ona a ka nka monyetla 'me a fokolisa sesole sa 'mele. Le hoja ka nako e 'ngloe motho a kula ebe neng-neng oa fola kapa o e-ba betere, AIDS eona e-ea bolaea kamehla. Lipatlisiso li ntse li tsoela pele ha ha joale, tsa ho batla ente e ka phekolang AIDS, empa ha li e-so fumane mokhoa oa ho li phekola. Leha ho le joalo, ho na le meriana e thibelang ho ata ha kokoana-hloko ea HIV kapele, e lelefatsang bophelo. Ha ha joale meriana ena e theko e phahameng 'me ha se batho bohle ba nang le ts'oaetso ea AIDS ba atlehang ho li fumana, empa boemo boo bo ntse bo fetoha ka tsela e sekhahla.

HIV ke kokoana-hloko e fokolang, e ka phelang feela maemong a khethehileng,. E ka kena 'meleng oa motho ha e le moo ho leng mongoblo 'me ha e ke ke ea keng letlalong le sa tabohang. Ts'ireletso ea ho e thibela ho kena 'meleng oa motho e hloka ts'ebeliso ea likhohlopo, liatlana le li-sireletsa-sefahleho (moo ho hlokoahlang). Ho tlameha hape hore ho sebelisoa lietnte kapa linale tse e-s' o sebelisoa ke mang kapa mang. Ho tlameha ho sebelisoa tse ncha ho qoba ts'oaetso. Kokoana-hloko ea HIV e bolaoa ka sesepa se matla le metsi a chesang haholo. (Sheba Sehlomathiso II)

Lipalo-palo tsa batho le matla a basebetsi

Qetellong ea selemo sa 2000, batho ba kaholimo ho limilione tse 36 ba ne ba phela le HIV le AIDS, 'me karolo ea bobeli borarong e ne e phela Afrika e Boroa ho lehoatata la Sahara. Ke batho ba ka bang limilione tse 22 ba seng ba shoele ke AIDS; ka likhoeli tse 12 tsa selemo sa 2000, ho ile ha e-shoa batho limilione tse tharo lefats'eng ka bophara.

Litokoloho tsohle lia ameha: batho ba baholo le bana ba nang le ts'oaetso ea HIV le AIDS ba ka holimo ho limilione tse 25 karolong ea Afrika e Boroa ho lehoatata la Sahara; palo a ka holimo ho limilione tse ts'eletseng Asia; palo e atametseng limilione tse peli Latin America le Carribean; ba ka tlase ho milione North America; halofo ea milione e Europo Bophirima le Asia bohareng; likarolo tse tharo ho milione ke ba phelang Europo bochabela le Asia bohareng; ba ka etsang halofo ea milione ba phela Leboea ho Africka le Bochabela bo hare. Leha mokhoa o moholo oa ts'oaetso o ka fapana, litokoloho tsona li ntse li kopana le bothata ba sekhahla sa ts'oaetso e ntse e phahama.

Li-tla-morao tsa ho shoa ha batho ka lebaka la AIDS ho ea ka lipalo-palo tsa lichaba tsa Afrika li hlakile; ka selemo sa 2010, linaha tse 29 moo sekhahala sa keketseho ea ts'oaetso ea AIDS se nyolehelang holimo ka peli lekholong, lenane la lichaba lit la be le le ka tlase ho limilione tse 50 ho feta ka moo ho neng ho ka bat eng hoja AIDS e ne e ele sieo. Ho na le mathata hape a botona le bots'ehali le lilemo. Linaheng tse ngata basali ba fumana ts'oaetso ba sa be banyane lilemong haholo ho feta banna; naheng ea Afrika teng, karolo e kaholimo ho halofo ea batho ba fumanang ts'oaetso bocha ke basali. Batho ba

lilemo tse lipakeng tsa 15 ho isa ho tse 49 ke bona ba fumeng ts'oaetso, ebile e le batho ba bacha ba sehlahlo, ba ts'epetsoeng ho phelisa malapa le sechaba le ho nyolla moruo oa naha, ke bona ba hlokahalang ke AIDS.

Mokhatlo oa Machaba oa Bosebetsi, (ILO), o hakanya hore basebetsi ba fetang limilione tse mashome a mabeli lefats'e ka bophara, ba phela le HIV le AIDS. Palo ea basebetsi linaheng tseo ho tsona sekhahla sa ts'oaetso se leng holimo, e tla be e theohile ka karolo e lipakeng tse 10 le 30 lekholong, ho feta moo e neng e ka theoha kateng hoja EIDS e ne e le sieo; bana ba limilione li 14 ba hlokaletsoe ke motsoali kapa batsoali ba babeli ka lebaka la AIDS, 'me bonagata ba bona bat la tlameha ho tlohela sekolo 'me ba battle mosebetsi, 'me hona ke taba e nyollang khireo ea bana ba lilemong tse tlase.

HIV le AIDS li na le ts'oaetso e kholo, e bohloko maphelong a batho ba nang le tsona, ba malpapa a bona hammoho le sechabeng ka kakaretso. Ts'otleho e khloe e bonahala ho maqheku le bana ba phelisoang ke batho ba nang le ts'oaetso. Sekhahla sa ts'oaetso ho batho ka bomong le malapa se bonahala boemong ba likhoebo tse nyane, 'me halloo-holo moruong oa naha.

Seoa sena sa ts'oaetso ea HIV le AIDS se utloahala le ho bonahala haholo le ka botebo mosebetsing ka litsela tse ngata; ho tsokotseha ha tlhahiso ea naha, ho khetholla batho mesebetsing, ho hlokahala ha teka-tekano pakeng tsa ba batona le ba bats'ehali, le ho phahama ha khiri ea bana; mathata a mang ke a ho fokotseha ha palo ea batho ba lilemong tsa ho sebetsa, khatello holim'a bophelo le manane a litsiane, le bosieo ba bophelo bo botle le ts'ireletseho likotsing, mesebetsing.

Maemo a behang batho kotsing ea ts'oaetso Lintha-kakaretso

AIDS e rena le ho ata moo moruo, litokelo tsa sechaba le bochaba li hatikeloang, le moo hape melao ea botho le lipolotiki e sa tsotelloeng. Malebana le taba ea moruo, ho ka qolloa bofuma e le ntlha e ka sehlohlolong: ho se tsebe ho bala le ho ngola le ho sekisetsa bafumanehi ho ba beha kotsing ea ho fumana ts'oaetso, le bofutsana bo etsa hore basali ba phelise le ho ts'ehetsa malapa a bona ka ho hoeba ka 'mele ea bona ka thoko le ho its'ireletsa. Khaello ea phepo e nephaetseng, khaello ea bolulo le bosieo ba bohloeki le baka hore batho ba nang le ts'oaetso ea HIV, ba be kotsing ea ho ts'oaroa ke mafu a amanang le AIDS. Ka lehlakoreng la bochaba le moetlo, tlhokahalo ea teka-tekano likamanong tsa botho le basebetsi le etsa hore batho ba kene thobalanong bas a rate ebile e maemong a kotsi. Lits'ekamelotso tsa maikutlo le boits'oaro ba bath obo eketsa maemo a kotsi .

HIV e ka ts'oaetsanoa ka ho entoa ka liente tse nang le kokoana-hloko. Ho na le bopaki ba hore ts'ebeliso e mpe ea lithethefatsi le tai li ka thotofatsa motho hoo a ka kenang thobalanong e sa sireletsehang 'me a ba a hloloa le ho ikenta. Sekhobo se beoang holim'a batho ba nang le HIV le AIDS se etsa hore ba nang le HIV le AIDS bat hole, ba pate boemo ba bona ba ts'oaetso, 'me ba thuse ho atisa ts'oaetso ea HIV le AIDS. Khatello ea bochaba le ho sitoa ho pata boemo ba ts'oaetso, boemong ba motes le naha, li etsa hore

ho be boima ho batho ka bo-mong le sechaba ho etsa meralo ea thibelo le toants' o le ho hata ha HIV le AIDS.

Ka lehlakoreng le puso le lipolitiki, likhohlano, ho putlama ha molao le taolo, meralo e sa phethahalang ea molao le mekhoha e fokolang ea ho o phethahatsa, hammoho le ho tima basebetsi litokelo tsa mekhatlo le boitseko, li sitisa ntlafatso ka kakaretso. Li boetse li thefula mehao ea kanetso ea bophelo bo botle. Linaheng tse ngatla, makala a futsanehileng a bophelo bo botle, a seng a ntse a thefutsoe ke likoloto le liphetofo pusong, li sitiloe ho fana ka booki le thibelo tse hlokahalang.

Ka kakaretso, moo ho renang ho khethollana le ho se hlomphe litokelo tsa botho, ho etsa hoe basebetsi ba fumane ts' oetso habonolo, 'me ho ba sitise ho phela le AIDS hobane ho le boima ho bona ho ithaopela ho hlahlojoa mali, ho hlabolloa maikutlo, ho alafshoa le ho ts'ehetsoa le ho nka karolo mats' olong a thibelo ea HIV le AIDS.

Maemo a nyollang monyetla oa ts' oetso ho lihlopha tse itseng tsa basebetsi

Maemo a mesebetsi e meng a kotsi ho feta a mang ntlheng ea kotsi ea ho fumana ts' oetso, leha taba-kholo e ntse e le boits' oaro e seng mosebetsi. Maemo a mesebetsi a ka tlisang ts' oetso ea HIV le AIDS ke a kang ana:

- mosebetsi o tlosang motho hae, 'me ka ho khetholoha a tsamaee khafetsa, 'me a be hole le molekane oa hae;
- mosebetsi o libakeng tse thoko kapa tse hole le batho le lits' ebeletso tsa bophelo bo botle;
- mosebetsi oo ho oona ho sebetsang le ho phela banna feela;
- mosebetsi oo ho oona motho a ke keng a tseba ho laola ts' ireletso khahlanong le ts' oetso;
- mosebetsing moo ho nang le banna ba bangata ho feta basali;
- mosebetsi o kotsi moo motho a lokelang ho ts' oara mali a motho, lintho tse mali kapa maro a mang a tsoang 'meleng oa motho, ho hlajoa ka linale tse nang le ts' oetso le ho fuoa mali a nang le ts' oetso, e le hobane ho sa lateloe melaoana e behiloeng ke machaba, kapa moo thepa ea ho its' ireletsa e sa anelang basebetsi bohle.

Lethathamong lena ho ka kenyeletsoa ho hloka mosebetsi moo: batho ba se nang mosebetsi ba khobokanang toropong ka tumelo ea hore bat la fumana mosebetsi ofe kapa ofe o ka ba fang cheletenyang ea ho iphelisa. Ke mona moo batho ba bang ba ka ' nang ba iphumana ba oetse liketsong tse ka ba fumants' ang ts' oetso ea HIV. Batho ba bang ba ka thulanang le tsietsi ea mofuta ona ke batho ba se nang libaka tse tsitsitseng tsa bolulo, bats' abeli ba lulang litenteng, 'me bas a etse letho hoo ba iphumanang ba lahlehile, ba

ka iphumana ba kene kapa ba qobelletsoe ho kena thobalanong, haholo basali ba e-nang le bana empa ba se na balekane.

Litlhoko tse khethehileng tsa baits'okoli

Baits'okoli ba ka 'na ba iphumana ba hula ka thata ka lebaka la li-tl-morao tsa AIDS; taba ea pele hobane hangata ha ba na monyetla oa ho fumana lits'ebeletso tsa bophelo bo botle kapa lithuso le melemo e itseng e fumantsoang basebetsi ba lifeme; taba ea bobeli, hobane mesebetsi ea bona ha e ea its'etleha kapa hona ho lebisa lipencheleng; 'me ea ho qetela ea boraro ke hobane ha no chelete eo ba ke e fumanang ho latela ho keqa ha mosebetsi oa bona le ho ba sieo mosebetsing. Mosebetsing oa baits'okoli, ho na le bothata bah ore tahlehelo ea mosebetsi a le mong kapa basebetsi ba sehlotsoana, e ka ba le khahlamelo e kholo e ka lebeisang ho putlameng ha mosebetsi.

Haeba mong'a mosebetsi a ka fumana ts'oaetso ea HIV, eaba oa dula, 'me a ba a hloka hahala, a ka ts'oanela ho okoa ka lichelete tsa khoebo 'me hape mohlomong a be a patoe ka tsona. Ho etsa hona ho ka nonyetsa lelapa haholo ka ho sitoa ho tsosa mosebetsi/khoebo hape, kapa ebe chelete e fela kaofela. Hona ho ka etsa hore lelapa la mosebetsi le sale mathateng a tlhokahalo ea chelete.

Metseng e kathoko ho literopo, boima ba ho kula le ho oka bo ka etsa hore ho se be motho ea sebetsang le temo, ha tahlehelo ea bosebeletsi ka lebaka la AIDS e lebisa tahlehelong le ho theheng ha tlhahiso ea lijo. Ka kakaretso, ho theoha ha moruo ho utloahala habohloko ho baits'okoli ho feta basebetsi ba bang, ha ho etsahala tsena tse latelang: ha 'marka o fokotseha ka lebaka la bareki ba shoang kapa ba rekang hanyane hobane chelete ea bona e lefella ho oka le litlhare.

Phapang e etsoang ke HIV le AIDS ho ba batona le ba bats'ehali

HIV le AIDS li ama basali le banna ka mekhoha e fapaneng, malebana le ho fumane ts'oaetso le sekhahla sa ts'oaetso. Popeho ea tloleho ea basali le bosieo ba teka-tekano ea banna le basali li etsa hore basali ba be kotsing ea ts'oaetso ho feta banna. Phapang ena le bosieo ba teka-tekano li etsa hore basali ba hlolehe ho nka mehato e thibelang ts'oaetso le ho hlola mathata a sekhahla sa ts'oaetso ea AIDS holim'a bona.

- Basali ba bangata ha ba na taolo le lentsoe holim'a moruo oa lelapa le thobalano manyalong kapa likamanong tsa bona, 'me ka hona ba sitoa ho buisana le balekane ba bona ka thobalano e sireletsihileng kapa ho hana ho kena thobalanong e sa sireletsehang.
- Ho se lekane ka matla ha banna le basali mesebetsing ho beha basali kotsing ea tlheketso ka motabo.
- Bofuma ke e 'ngoe ea lintlha tse behang basali kotsing ea ts'oaetso ea AIDS, 'me basali ke bona ba fumanehileng ho feta ba bang lefats'eng lohle. Moo bofumanehi

bo jeleng setsi/renang, ngoana oa ngoanana ke eena ea nts'oang sekolong kapa a rekisetsoa ho ea sebetsa kapa ho hoeba ka 'mele oa hae.

- Basali ha ba fumane tsebeo ea hore na ts'oaetso ea HIV le AIDS e ka thibelo joang hobane ha ba ea ruteha, 'me ha ba tsebe ho bala le ho ngola. Basali bas a tsebeng ho bala le ho ngola (ba sa rutehang) ba feta banna ka bongata lefatse'eng ka bophara. Palo ea basali a sa rutehang e feta ea banna ba joalo habeli, linaheng tse ling.
- Basali ba etsa karolo e kholo ea batho ba phelang linaheng tseo e seng tsa habo bona, 'me hammoho le banna ba etsa karolo ea boraro boning ea batsa'beli; 'me ka mabaka ana ba kotsing e kholo ea ts'oaetso ea HIV. Moo ho nang le likhohlano le lintoa, basali ba betsoa ke mahlakore a mabeli a loants'anang.
- Boima ba ho oka le ho hlokomela litho tsa lelapa tse nang le ts'oaetso ea HIV ho holim'a basali le banana, 'me hona ho ba ekeletsa mosebetsi le ho fokotsa menyetla ea bona ea ho etsa mesebetsinyana e ka b kenyetsang chelete, ekasitana le ho kena sekolo.
- Melao e khethollang banna le basali, e laolang bojalefa le leruo, hammoho le boikarabello holim'a thepa le bana, e etsa hoe basali ba phelang le ts'oaetso ea HIV le AIDS, ba lahlehetsoeng kapa ba lahluoe ke balekane ka lebaka la boemo ba bona ba ts'oaetso ea HIV, ba hloke chelete le menyetla ea ho ikholisa moruong. Hona ho ka etsa hore basali ba kene thobalanong hore feela ba mpe ba tsebe ho phela. Ngoana oa ngoanana ke eena ea kotsing ea ho hoeba ka 'mele oa hae molemong oa ho fumana chelete.
- Lipatlisiso le bonts'a hore basali, papisong le banna, ba beoa sekhobo le ho nenoa kapa ho khesoa ka lebaka la ts'oaetso ea AIDS, haholo-holo metseng e ka thoko ho literopo, 'me ba ts'ajoe le ho sekisetsoa. Hona ho boetse ho nyolla khatello ea hore basali ba hoebe ka 'mele ea bona.
- Mosebetsi e etsoang ke basali – e lefuoa kapa e sa lefuoe – e sitisoa ke AIDS. Mohlala, basali ke bona ba palo e holimo ho feta banna mesebetsing ea baits'okoli, e hlokanang lipenchele kapa matsete a bophelo a mesebetsing.
- Ke basali ba fokolang ka palo ho feta banna ba nang le kabelo ea matsete a sireletsang bophelo bo botle mesebetsing.
- Banna hangata ke bona ba nang le boits'oaro bo ka lebisang thobalanong e sa sireletsehang kapa ho beta.
- Palo ea banna ba sebetsang mo ho leng bonolo ho fumana ts'oaetso e holimo, hoo ho leng bonolo hore ba iphumane ba etsa thobalano le banna ba bang, ba sa its'ireletsa.

- Ho latela maemo a renang a matla pakeng tsa banna le basali, moo banna ba nang le matla holim'a basali, banna ba a le karolo ea bohlokoa eo ba ka e bapalang ho qapeng le ho khothalletseng boikarabello ba boits'oaro bo botle malebana le ho thibela ts'oaetso ea HIV le AIDS le mekhoha ea ho phela le tsona.

SEHLOMATHISO II

Taolo ea ts'oaetso mosebetsing

A. Mekhoa e sebelisoang lefats'eng ka bophara thibelong ea ts'oaetso ka mali kapa maro a tsoang 'meleng oa motho.

Mekhoa ea ho thibela ts'oaetso ka mali kapa lero le tsoang 'meleng (e tsejoang ka hore ke "Universal Precautions" kapa "Standard Precautions" e ne e thehoe ke litsi tsa Amerika tsa taolo le thibelo ea mafu ka 1985, haholo-holo ka lebaka la koluoa ea HIV le AIDS le tlhokahalo e kholo (tjantjello) ea ho fumana ka potlako mekhoha ea ho sireletsa basebetsi ba lipetlele khahlanong le ts'oaetso e fetisoang ka mali. Katamelo ena e ncha e hatelletse halo hore, lekhetlo la mathomo, leano lena le sebelisoa ho batho bohle, ho sa natsoe boemo ba bona bo nahanoang ka taba ea ts'oaetso.

Mehato ena ea thibelo ea ts'oaetso, ke ntho e bonolo 'me e ka sebelisoang ka linako tsohle ha ho okoa bakuli bohle, ka sephelo sa ho thibela likokoana-hloko tse ka fetisoang ke mali. Mehato ena e akha tse latelang:

- ho ts'oara le ho lahla ka hlokolosi e kholo linale tsa liente le mahre a sebelitseng;
- ho hlatsoa matsoho pele le kamor'a ho ts'oara mokuli;
- ts'ebeliso ea lintho tse ka thibelang maka kapa maro a 'mele oa motho ea kulang ho fetelang motho e mong ea mo okang, tse kang liatlana, le liaparo tse koahelang baoki;
- mekhoha e bolokehileng ea ho lahla lits'ila tse kopaneng le maro le mali a tsoang 'meleng oa motho;
- ho bolaea likokoana-hloko lisebelisoeng le thepeng e sebelisoang ho oka bakuli;
- ho ts'oara ka hloko liphate tse nang le mantle a mokuli;

B. Libuka tse ka baloang molemong oa ho rua tsebo le likeletso malebana le litsela tsa ho thibela ts'oaetso ea HIV le AIDS:

Bernarsh, H.S.; Eklund, K.J.: "Infection control: Universal Precautions reconsidered", in *American Dental Hygienists' Association: Access* (Chicago, 1995) Vol. 11, No. 1.

Centers for Disease Control and Prevention (CDC)/National Center for HIV, STD and TB Prevention/Division of HIV/AIDS Prevention: *Preventing occupational HIV transmission to health care workers* (updated June, 1999).

South African Law Commission: *Aspects of the law relating to AIDS* (Project No. 85): Universal workplace infection control measures (Universal Precautions) (1997).

WHO: *WHO guidelines on AIDS and first aid in the workplace*, WHO AIDS series 7 (Geneva, 1990).

WHO/UNAIDS/ICN (International Council of Nurses): *HIV and the workplace and Universal Precautions*, Fact Sheets on HIV/AIDS for nurses and midwives (Geneva, 2000).

SEHLOMATHISO III

Lenane la tse hlokoang bakeng sa ho rala le ho phethahatsa leano la HIV le AIDS mosebetsing

Bahiri, basebetsi le mekhatlo ea bona, ba lokela ho sebetsa 'moho, hamonate le ka tsotello ho thoma leano la HIV le AIDS le tla arabela le ho tsitsisa litlhoko tsa bahiri le basebetsi.

Ha le ts'ehelitsoe ka boitelo ke ba boholong, leano le fane ka mohlala sechabeng ka kakaretso hore na HIV le AIDS li ka laoloa joang. Lits'iea tsa leano lena tse hlahisitsoeng likarolong tsa 6-9 tsa molao ona li kenyeletsa tlhahiso-leseling holim'a HIV le AIDS le hore na li ka ts'oaetsanoa joang; mehato ea thuto ho ntlafatsa kutloisiso ea tsietsi ea motho ka mong le ho anetsa maoala a ka thusang, mehato ea thibelo e sebetsang, e bileng e khothaletsang le ho ts'ehetsa ho fetola boits'oaro; mehato ea booki le ts'ehetso ea basebetsi ba angoeng ke HIV le AIDS; e le bona kapa setho se seng sa lelapa se phelang le HIV le AIDS; le leano la ho se amohele ka tsela efe kapa efe sekhobo le khethollo mosebetsing.

Mehato e latelang e ka sebelisoa ha ho raloa leano le lethathamo la ts'ebetso:

- ho theoe komiti ka baemeli ba bookameli, bahlahlobi, basebetsi, mekhatlo ea khoebo, lekala la boiketlo ba basebetsi, lekala la koetliso, lefapha la likamano tsa basebetsi, lefapha la bophelo bo botle mosebetsing, komiti ea bophelo bo botle le ts'ireletseho le batho ba phelang le AIDS haeba ba lumela;
- komiti ke eona e rerang ts'ebetso ea eona, le matla a ho etsa liqeto le boikarabello mabapi le ntho efe kapa efe;
- ho ithuta melao ea naha le hore na e ama khoebo joang;

- komiti e ithuta le ho lekanya sekhahla sa seoa sa HIV mosebetsing, ekasitana le hore na litlhoko tsa basebetsi ba nang le ts'oaetso le ba anngoeng ke HIV le AIDS ke life ka ho etsa lipatlisiso tsa lekunutu;
- komiti e etsa boithuto bah ore na ke lits'ebeletso life tsa bophelo le tlhahiso-leseling ka HIV le AIDS tse seng li ntse li le teng – mosebetsing le sechabeng;
- komiti e etsa moralo oa leano; leano la nelehetsano bakeng sa litlhahiso, 'me le lokisoa le nt'o kenngoa ts'ebetsong;
- komiti e etsa moralo oa likhakanyo tsa lichelete, o kopang chelete ka ntle ho feme haeba ho na le tlhokahalo e joalo, 'me ke eona e batlang hore ho teng ke eng, le hore na ho sieo ke eng sechabeng;
- komiti e etsa moralo oa ts'ebetso, o supang hore na ho etsoa eng le hore na e tla etsoa ke mang, ka nako efe, le boikarabello ba bona, morerong oa bophethahatsi ba leano;
- leano le moralo oa ts'ebetso li phatlalatsa ka mokohao o pharalletseng, ka mecha e kang, mohlala, ho li beha maboteng moo li bonoang ke batho bohle, mangolo, ho li kenya ka lipampiring tsa meputso oa khoeli le khoeli, liphutheho tse khethehileng, lithupelo tsa batho ba bacha ba qalang ho sebetsa le nakong tsa lithupelo;
- komiti e alosa ts'uts'umetso ea leano;
- komiti e hlahloba khafetsa leano, ka papiso le bolisa bo teng kahare le tlhahiso-leseling e hlahang kantle malebana le kokoana-hloko ea HIV le mathata ao e a bakang mosebetsing;

Mohato ka mong o hlalositsoeng ka holimo o lokela ho kenyeletsoa hore e be karolo ea leano le raliloeng ka hloko e kholo, la kenngoa ts'ebetsong 'me la ba la alosa ho bona hore le tsoela pele hantle ka nako e telele (eohle).

